

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Süleymanov Elmir Xanhəsən oğlu

“Vençur biznesinin inkişaf istiqamətləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiasın şifri və adı: 050409 – Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Biznes inzibatçılığı

Elmi rəhbər:

i.e.d, professor A.B. Abbasov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.ü.f.d., dosent R.Ə. Abbasova

“Biznesin idarə edilməsi”

kafedrasının müdiri:

i.ü.f.d., dosent

M.Ə.Əliyev

BAKİ – 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL 1. VENÇUR BİZNESİNİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	6
1.1. Vençur biznesinin əsas anlayışları və subyektləri	6
1.2. Vençur maliyyələşdirməsi və onun xüsusiyyətləri	11
1.3. İnnovasiya iqtisadiyyatının və vençur biznesinin inkişafının qarşılıqlı əlaqəsi.....	18
FƏSİL 2. İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞI VENÇUR BİZNESİNİN İNKİŞAFI ÜÇÜN ZƏRURİ ŞƏRTDİR	26
2.1. İnnovasiya fəaliyyətinin əsas anlayışları, subyektləri və metodologiyası	26
2.2. Sahibkarlığın innovasiyalı inkişaf mexnizminin formalaşması	36
2.3. Sənaye-innovasiya klasterlərinin formalaşması və inkişafı	44
FƏSİL 3. VENÇUR KAPİTALI İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞININ İNFRASTRUKTUR ELEMENTİ KİMİ	51
3.1. İnnovasiya sahibkarlığına maliyyə-kredit dəstək mexanizmi	51
3.2. Sahibkarlığın maliyyə-kredit infrastrukturunun innovasiyalı formalarının inkişafı	64
3.3. İnnovasiya sahibkarlığının vençur maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi	72
NƏTİCƏ	79
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Vençur biznesinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, yeni və sürətlə inkişaf edən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə müəyyən həcmdə vəsait dövlət büdcəsindən deyil, vençur kapitalistlərindən birbaşa ayrılır. Vençur biznesinin başlıca məqsədi bir sahibkarın maliyyə kapitalını digərinin intellektual mülkiyyətini iqtisadiyyatın real sektorunda birləşdirərək hər iki tərəf üçün mənfəət gətirsin.

Vençur biznesi riskli olub elmtutumlu yüksəktexnoloji istehsala vençur maliyyələşdirməsi prinsipləri əsasında həyata keçirilir, iki sahibkarın – biri kapitalı ilə, digəri isə ideyası və enerjisi ilə innovasiya layihələrini reallaşdırmaq və mənfəət əldə etmək üçün qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər. Vençur kapitalı yüksək riskli və orta səviyyədən yüksək gəlirliyə malik kapitaldır, həm də şirkətin nizamnamə kapitalında pay sahibi olmaq üçün mühüm maliyyə alətidir. Riskli kapital təqdim edən vençur kapitalisti investisiyalaşdırılan şirkətin tərəfdaşına çevrilir.

Vençur biznesinin təşəkkülü və inkişafı şəxsi kompyuter və biotexnologiya kimi yeni sahələrin sürətli inkişafı ilə bilavasitə əlaqədardır və kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrin sayının artması ilə müşahidə olunur, hansıki fundamental və tətbiqi elmdə yaranan çoxlu ideyalar üçün inkubator olmuşdur.

Innovasiya fəaliyyətinin və vençur biznesinin inkişafı prosesləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə vardır. Belə ki, innovasiya fəaliyyətinin inkişafı nəticəsində vençur biznesinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır. Vençur biznesi inkişaf etdikdə innovasiya fəaliyyətinə daha güclü stimullaşdırıcı təsir göstərir.

Vençur kapitalının sahibkarlığın innovasiyalı inkişafına təsirini nanotexnologiya sahəsinin inkişafının timsalında əyani görmək olar, haradaki dövlətin və şirkətlərin vəsaitləri ilə yanaşı, vençur kapitalı maliyyələşdirmə mənbələri arasında mühüm yer tutur. Dünyanın bir çox ölkələrində vençur kapitalının nanotexnoloji layihələrə tətbiqi təcrübəsi genişləndirilir.

Vençur kapitalı milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının və struktur təzələnməsinin başlıca amili kimi çıxış edir, innovasiya fəaliyyətinin investisiyalaşdırılması mexanizminin yeni tipini yaradır və şirkətin rəqabət qabiliyyətini yüksəldir.

Maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadiyyatının neftdən asılılığının tədricən aradan qaldırılması, iqtisadiyyatın şaxələnməsi və real sektorun dinamik inkişafı problemlərinin həlli vençur maliyyələşdirməsinin tətbiqinin genişləndirilməsini zəruri edir.

Beləliklə, vençur biznesinin inkişafı, kiçik və orta sahibkarlığın, yeni və yüksəktexnoloji sahələrin, iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyələşdirilməsində vençur kapitalından istifadə ilə bağlı problemlər olduqca aktualdır və onların elmi tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

Dissertasiya işinin məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi vençur biznesinin təşəkkülü və inkişafının nəzəri-metodoloji əsaslarını və vençur biznesinin iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafına təsirini öyrənərək müvafiq ümumiləşdirmələr etmək, iqtisadiyyatın real sektorunun, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsində vençur kapitalından istifadənin genişləndirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini vençur biznesinin iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafına təsiri məsələlərinin elmi tədqiqi, obyektini isə innovasiya sahibkarlığının kiçik və orta müəssisələri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, sahibkarlıq fəaliyyəti, investisiya fəaliyyəti, kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında qanunlar, ölkə prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, habelə klassiklərin və aparıcı iqtisadçı alimlərin əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın prosesində sistemli və müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə, statistik qruplaşdırma, iqtisadi-riyazi və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat və Sənaye, Maliyyə, Vergilər, Kənd Təsərrüfatı Nazirliklərinin, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun məlumatları, həmçinin qlobal internet şəbəkəsinin informasiya resursları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Vençur biznesinin mahiyyəti və iqtisadi əhəmiyyəti açıqlanmışdır;
- Vençur maliyyələşdirməsinin xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmiş, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin investisiyalaşdırılmasında vençur kapitalından istifadənin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- Vençur biznesinin və innovasiya fəaliyyətinin inkişaf prosesləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqənin olması konkret faktlarla aşkara çıxarılmışdır;
- elmtutumlu və yüksəktexnoloji sahələrin maliyyələşdirilməsində vençur kapitalından istifadənin mövcud vəziyyəti kompleks təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir;
- innovasiya fəaliyyətinin və iqtisadiyyatın real sektorunun vençur maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə edilmiş əsas nəticələrdən və irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrdən milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf tipinə keçməsi və real sektorun davamlı dinamik inkişafının təmin edilməsində vençur kapitalından istifadənin genişləndirilməsi haqqında proqramların və innovasiya layihələrinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

FƏSİL I. VENÇUR BİZNESİNİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Vençur biznesinin əsas anlayışları və subyektləri

Dünyanın əksər ölkələrində kreditlərin bank dərəcəsinin həcmi azalır, maliyyə-bank sferasında spekulativ mənfəət isə aztəminatlı və gəlirli olur və ona görə də çoxlu maliyyə institutları və kapital sahibləri iqtisadiyyatın real sektoruna birbaşa investisiya qoymağa üstünlük vermək məcburiyyətində qalırlar.

XX əsrin ortalarına qədər biznesin bütün növləri arasında daha yüksək mənfəət gətirən neft, silah və narkotiv ticarəti sayılırdı, hansıki kriminal qruplarla bağlı qeyri-leqal və anti-humanist xarakter daşıyır. Keçən əsrin ikinci yarısından etibarən daha mütərəqqi maliyyələşdirmə mənbəyi kimi vençur kapitalında istifadə geniş vüsət almışdır. Bu vençur biznesi adlanır, hansıki yüksək texnologiyaya əsaslanan elmtutumlu məhsullar və xidmətlər istehsal edən kiçik və orta firmalara birbaşa investisiya ayırmaqdan ibarətdir.

Vençur biznesinin mahiyyəti yeni, heç kimə məlum olmayan yüksək riskli innovasiya layihələrinə, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə sərmayə yatırmaqdan ibarətdir. Bu zaman yeni firmanın maliyyələşdirilməsinə vəsait dövlət büdcəsindən deyil, fərdi vençur kapitalisti tərəfindən ayrılır.

Vençur maliyyələşdirməsinin başlıca məqsədi bir sahibkarın maliyyə kapitalı və digər sahibkarın intellektual imkanları iqtisadiyyatın real sektorunda birləşərək yeni firmaya və digər sahibkara mənfəət gətirməkdən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu günə kimi «vençur biznesi» termini haqqında yekdil fikir yoxdur. Biznesin bu növünə aid ən ümumi terminləri nəzərdən keçirək.

Vençur biznesi – əsasən elmtutumlu yüksəktexnoloji istehsal sahələrinə vençur maliyyələşdirilməsi prinsiplərində həyata keçirilən riskli biznesdir, hansıki iki sahibkar: biri kapitalı, digəri isə ideyası və enerjisi ilə müəyyən elmi-texniki tərəqqinin reallaşdırılması və mənfəətin alınması üçün qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərirlər.

Vençur maliyyələşdirilməsi – elmtutumlu məhsulun işlənməsi və istehsalına yönəldilən yeni yaradılmış kiçik yüksək texnoloji müəssisənin səhmdar kapitalına mənfəətin alınması üçün uzunmüddətli riskli investisiya qoyuluşudur.

Vençur kapitalı – birbaşa xüsusi investisiyanın həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan riskli kapitaldır, hansıki adətən xarici investor tərəfindən elmtutumlu yüksəktexnoloji istehsal sferasında işləyən yeni, sürətlə inkişaf edən firmanın maliyyələşdirilməsi üçün təqdim edilir.

Vençur investisiyası firmanın nizamnamə kapitalında müəyyən pay almaq üçün alətdir, o orta səviyyədən yüksək gəlirə malikdir, qeyri-müəyyənlik şəraitində, risk yaratmaqla həyata keçirilir.

Vençur biznesin subyektlərinə aşağıdakılar aiddir:

- vençur fəaliyyətinin öz subyektləri;
- vençur fəaliyyətində iştirak etməyən, ancaq vençur fəaliyyətinin maliyyə münasibətlərinin subyektləri olmayan subyektlər.

Vençur biznesinin əsas subyektləri aşağıdakılardır:

- vençur firmaları;
- fərdi investorlar;
- maliyyə vasitəçiləri.

Vençur firması – riskli firmadır, hansıki fəaliyyət məhsulları elmi-texniki sferada innovasiya riski yeni növ elmtutumlu yüksəktexnoloji məhsul, yaxud xidmət ilə əlaqədardır; adətən məhsulun başlanğıc mərhələsinə xidmət edir, elmi, yaxud texnoloji ideyaların seçilməsi və işlənməsi ilə məşğul olur.

Vençur firmaları iki tipə bölünür:

- vençur layihəsinin təşəbbüskarları (alimlər, konstruktorlar, ixtiraçılar) tərəfindən təsis edilmiş firmalar;
- iri sənaye şirkətinin təsis etdiyi firmalar.

Birinci tip vençur firmaları iki növ olur:

- xüsusi maliyyə və istehsal bazası əsasında təşkil edilmiş müstəqil firma;
- firmadaxili vençur biznesinin çərçivəsində fəaliyyət göstərən firma. Belə firmalar ana şirkətin əməkdaşları tərəfindən təsis edilir, hansıki maliyyə və istehsal

dəstəyi göstərir. Layihənin uğurla yerinə yetirdiyi zaman onlar ana şirkətin struktur bölməsinə çevrilə bilər. Uğursuzluq baş verdiyi halda ana şirkət həmin firmalara dəstək göstərməkdən imtina edir.

İkinci tip vençur firmaları da iki növ ola bilər:

- Şirkətin struktur bölməsi hüququnda fəaliyyət göstərən firmalar. Onların maliyyə müstəqilliyi yoxdur, tamamilə ana şirkətin maliyyə, istehsal və elmi-texniki siyasətindən asılıdır;

- müstəqil maliyyə, istehsal və elmi-texniki siyasət həyata keçirən sərbəst firma şəklində iri şirkət tərəfindən təsis edilən firmalar. Onlar həm ana şirkətin yeni ideyalarını, həm də kənardan alınmış ideyanı işləyirlər.

Hər iki növ vençur firmaları firmadaxili vençur biznesinin çərivəsində fəaliyyət göstərirlər, hansıki ixtisaslaşmış kooperativ bölmələri, xüsusi büdcəsi var və firmadaxili riskli maliyyələşdirmə ilə məşğul olur.

Vençur firmasının fəaliyyətində aktiv rol oynayan vençur biznesinin iştirakçılmasına aiddir;

- firmanın banisi, əsasını qoyan;
- vasitəçi;
- hüquqşünas, mühasib, iqtisadçı;
- əməkdaşlar-icraçılar, təhlükəsizlik xidmətinin işçiləri, reklam agentliyi,

konsultantlar və s.

Fərdi investorlar – vençur layihələrinə maliyyə vəsaiti qoyan hüquqi, yaxud fiziki şəxslər. Vençur investoru həm milli, həm də xarici ola bilər.

Mühüm institusional investorlara banklar, pensiya fondları və sığorta şirkətləri aiddir.

Vençur maliyyələşdirməsində investisiya və kommertiya bankları iştirak edirlər. Bu zaman əsas rolu investisiya bankı oynayır. Kommertiya bankları investisiya bankları ilə müqayisədə fəaliyyətlərində dövlət tərəfindən daha kəskin reqlamentə məruz qalır. Onların risklə kapitalın qoyulduğu əsas obyektlər kiçik biznesin investisiya şirkətləri sayılır. Bundan başqa kommertiya bankları çox vaxt maliyyə-kredit sisteminin digər təşkilatları ilə birgə müstəqil vençur fondları yaradırlar.

Banklar vençur maliyyələşdirməsində iştirak edərək aşağıdakı əməliyyatları həyata keçirir: vençur fondlarını formalaşdırmaq üçün maliyyə vasitəçilərinə hesab açır; vençur fondlarının formalaşması prosesinə xidmət edir; vençurla əməliyyat aparmaq üçün maliyyə vasitəçilərinə kömək edir; firmanın səhmlərinin öz şəbəkəsi vasitəsilə satışını təşkil edir.

Pensiya fondları heyətin saxlanılması və digər xərclərin həyata keçirilməsi üçün mənfəətin alınması məqsədilə vençur fəaliyyətində iştirak etməyə maraqlıdırlar.

Sığorta şirkətləri vençur fəaliyyətində maraq göstərir və bank və pensiya fondları ilə analoq üzrə iştirak edirlər.

Qeyri-institusional investorlar arasında iri sənaye şirkətləri daha əhəmiyyətli rol oynayır, hansıki pul vəsaitinin sahibi kimi deyil, suda əməliyyatları üzrə faiz alınmasında maraqlı kimi, həm də yeni texnoloji qərarların sifarişçisi, onların işlənilməsi və tətbiqi üzrə xərclərin bir hissəsini ödəyən kimi çıxış edir. Onların vençur fəaliyyətində iştirak etmələrində vəzifəsi ondan ibarətdir ki, gələcək inkişaf üçün yeni ideyaların və yeni texnologiyaların mülkiyyətçisi olsun; daha keyfiyyətli və ucuz yeni məhsullar yaratsın; istehsalı şaxələndirsin, istehsalın həcmi və kommersiya reallaşdırmasını artırsın, rəqabət mübarizəsində mövqeyini möhkəmləndirmək məqsədilə istehlak tələbinin dəyişilməsinə operativ reaksiya versin.

Vençur maliyyələşdirməsində investor kimi dövlət çıxış edə bilər. Belə ki, özünün nümayəndələri maliyyə orqanlarında xüsusi şöbə, dövlət müəssisəsi, təşkilatı, maliyyə və digər fondlar vasitəsilə.

Vençur biznesinin inkişafının müxtəlif mərhələlərində xüsusi investorlar vençur maliyyələşdirməsində iştirak edirlər. Belə ki, ilkin kapitalın formalaşması mərhələsində layihənin təşkilatçısına qohumlar, dostlar, tanışlar borc pul verməklə maliyyə dəstəyi göstərə bilərlər. İstehsalın sürətlə artdığı mərhələdə xüsusi investor qismində zəngin (varlı) adamlar çıxış edirlər, hansıki heç bir maliyyə təşkilatlarında çalışmırlar, yəni biznes-anqel adlanırlar.

Vençur biznesində xüsusi investorların iştirakının həm üstün, həm də nöqsan cəhətləri vardır. Üstünlükləri; onların kreditləri çox ucuzdur, belə ki, peşəkar

investorlardan fərqli olaraq üstəlik xərcləri yoxdur; banklardan fərqli olaraq sahibkarlardan borc vəsaitə görə girov tələb etmirlər. Nöqsan cəhətləri: onlar ikinci dəfə maliyyələşdirmə üçün maliyyə vəsaitlərinə malik deyil; onlar anonis fəaliyyət göstərirlər (reklamsız) ki, onlardan xidmət almağı xeyli çətinləşdirir. Xüsusi investorlar vençur biznesində iştirakının müxtəlif məqsədləri ola bilər: biznesin təşkilində qohumlarına, dostlarına kömək etmək; layihənin reallaşdırılmasına maliyyə dəstəyi göstərmək, hansıki reallaşmasında cəmiyyət maraqlıdır; özü üçün iş yerləri yaratmaq; öz kapitalını artırmaq.

Maliyyə vasitəçiliyi – fərdi investorların maliyyə vəsaitlərini toplayan və onu vençur maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edən investisiya təşkilatıdır. Maliyyə vasitəçilinin əmələ gəlməsi vasitəçi maliyyə xidmətinə tələbatın yaranması ilə şərtlənmişdir. Maliyyə vasitəçiliyinin əsas təşkilati formaları: vençur kapital firması və vençur kapital fondu hesab edilir.

Vençur kapital firması peşəkar menecerlər, yaxud fərdi investorlar tərəfindən təsis edilə bilər. Belə firmaların hüquqi statusu məhdud məsuliyyətli tərəfdaşdır, yaxud xüsusi müəssisədir. İri investorlar vençur kapital firmasının təsisçilərinin tərkibinə daxil olub baş tərəfdaş qismində çıxış edə bilər. Bu halda vençur kapitalı bilavasitə vençur kapital firması çərçivəsində toplanılır. Əgər iri investor vençur kapital firmasının təsisçilərindən biri deyilsə, onda vençur kapitalının toplanması vençur fondu yaratmaq əsasında baş verir.

Vençur fondunun hüquqi statusu vençur kapital firmasında olduğu kimi məhdud məsuliyyətli tərəfdaşdır. Vençur kapital firması baş tərəfdaş kimi çıxış edərək fondun idarə olunmasında tam məsuliyyət daşıyır, yəni şirkətin idarəedici rolunu oynayır, fonda bir faizdən çox olmayan vəsait qoyur. Bu zaman investor məhdud məsuliyyətli tərəfdaşa çevrilir və fonda 99 faiz vəsait qoyur, fonda sərəncam vermək hüququ olmamaq şərti ilə, vençur kapital fondunun vəsaitindən istifadəsindən alınan mənfəətin 80 faizi investora çatır.

Vençur kapitalı fondu çərçivəsində vençur biznesində investorların iştirakı onlara aşağıdakı üstünlükləri verir:

- vençur layihəsinə qoymaq üçün onlardan böyük həcmdə maliyyə resursları, həmçinin vençur əməliyyatlarının idarə olunmasında xüsusi bacarıq tələb edilmir;

- onlar maliyyələşdirilməyə qəbul edilməyən layihələr haqqında qiymətli informasiyalar əldə edirlər, hansiki sərbəst istifadə edə bilirlər.

Vençur biznesinin qeyri-əsas subyektləri aşağıdakılardır:

- vençur fəaliyyətində iştirakçılara xidmətlər göstərən, onlar üçün iş görən müxtəlif müəssisə və təşkilatlar;

- vençur fəaliyyətinin iştirakçıları üçün hesab açan (investor olmayan) banklar;

- vençur fəaliyyəti daxil edilməklə sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün növlərini tənzimləyən dövlət;

- vençur fəaliyyətinin iştirakçıları kimi işə götürülən fiziki şəxslər.

1.2. Vençur maliyyələşdirilməsi və onun xüsusiyyətləri

Vençur kapitalının bir sıra xüsusiyyətləri vardır:

- maliyyə resurslarını ifadə edir, hansiki peşəkar maliyyə menecerləri tərəfindən idarə olunur;

- həmişə məqsədli təyinat üzrə istifadə olunur, bir qayda olaraq müəssisənin təşəkkülünün sıfır mərhələsində maliyyələşdirməyə yönəldilmir;

- xüsusi vəsait kimi səhmdar formasında fəaliyyət göstərir, ona faiz ödəmək lazım deyil;

- bu 100 faiz borc və cəlbədicə vəsaitdir.

Vençur kapitalın əmələ gəlməsi ani investorun maliyyə vasitəçisinin hesabına pul vəsaiti köçürdüyü vaxt hesab edilir. Vençur kapitalının geniş mənbəyi vardır ki, onlar şərti olaraq iki sektora ayrılır: formal və qeyri-formal.

Vençur kapital mənbəyinin formal sektoruna aiddir:

- Vençur kapital firmaları;

- Vençur kapital fondları;

- elmi-texniki sferada işləyən kiçik firmalara dəstək üzrə ixtisaslaşmış fondlar;

- investisiya şirkətləri;
- pensiya fondları və sığorta şirkətləri;
- sənaye-maliyyə qrupları;
- milli və kommertiya bankları.

Vençur kapital mənbələrinin qeyri-formalar sektoruna aiddir:

- sahibkarın şəxsi əmanətləri;
- qohumların, dostların və tanışların şəxsi vəsaitləri;
- qrantlar;
- sponsorların vəsaiti;
- elm, innovasiya, texnologiyanın inkişafına dəstək üzrə ixtisaslaşmış fondların vəsaiti;
- elmi-tədqiqat institutlarının, universitetlərin, konstruktor bürosunun və digər elmi-tədqiqat təşkilatlarının vəsaitləri;
- biznes-inkubatorların vəsaitəri;
- biznes-anqellərin vəsaitləri;
- xüsusi vençur kapitalistlərinin vəsaitləri.

Formal sektorda adətən böyük maliyyə vəsaiti tələb edən, qısa müddətdə yerinə yetirilən və aşağıdakı risk dərəcəli irimiqyaslı layihələr maliyyələşdirilir.

Vençur maliyyələşdirməsinin məqsədləri aşağıdakılardır:

- investorlar üçün – əmtəə və xidmətlərin istehsalının inkişafının yeni istiqamətlərinin maliyyələşdirilməsi yolu kapitalın əhəmiyyətli artırılmasına nail olmaq;
- iri şirkət üçün – hər hansı məhsulun istehsalında inhisarçılığa malik olmaq, rəqabət mübarizəsində sıxışdırıb çıxarmağı təmin etmək.

Vençur maliyyələşdirməsinin iki tipi fərqləndirilir: daxili və xarici.

Daxili maliyyələşdirmə vençur firmasının inkişafının ilkin mərhələlərində həyata keçirilir. Xüsusilə, ilkin kapital əsasən təsisçilərin şəxsi vəsaitlərindən yaradılır. Sonradan daxili maliyyələşdirmə alınan mənfəət, aktivlərin satışı, dövriyyə kapitalın azaldılması, əmtəə krediti, debitor borcları hesabına həyata keçirilir. Bu mərhələdə həmçinin borc vəsaitlərdən istifadə edilə bilər.

İnkişaf etdikcə maliyyələşdirmənin daxili mənbələri kifayət etmir və xarici mənbələrdən istifadə zəruriyyətə çevrilir.

Vençur maliyyələşdirməsi maliyyə münasibətləri subyektləri arasında əlaqənin tipinə görə iki növə ayrılır: birbaşa maliyyələşdirmə, investor və vençur firması arasında maliyyə münasibətləri baş verdikdə və birbaşa aparılmayan maliyyələşdirmə, maliyyə münasibətlərində investor və firmadan başqa maliyyə vasitəçisi çıxış etdikdə.

Birbaşa maliyyələşdirmə zamanı vençur resurslarını vençur firmasının, yaxud ana şirkətin meneceri, birbaşa olmayan maliyyələşdirmə zamanı maliyyə vasitəçisi – vençur kapitalı firması idarə edir.

Birbaşa maliyyələşdirmə zamanı layihənin uğursuz reallaşdırılması halında zərərin bölüşdürülməsi mexanizmi yoxdur. Bu halda investor maliyyə itgisi riskini tamamilə öz üzərinə götürür. Bir qayda olaraq banklar, sığorta şirkətləri və pensiya fondları birbaşa maliyyələşdirmədə iştirak etməkdən imtina edirlər, çünki onlar üçün bu aşağıdakı səbəblərə görə çox risklidir:

- ayrılan maliyyə resurslarına görə maddi təminat yoxdur;
- vençur firmasına kapitalqoyuluşu likvid deyil;
- vençur firmasının fəaliyyətinin ilkin mərhələsində müflisləşmə norması yüksəkdir.

Lakin birbaşa maliyyələşdirmənin uğurla getdiyi halda həm gəlirin bölgüsündə, həm də yeni texnologiyalardan üstün istifadəyə hüquq alınmasında daha yüksək nəticəyə təminat vardır.

Təcrübədə investor qismində iri şirkət, yaxud dövlət çıxış etdiyi halda vençur firmasının inkişafının sonrakı, az riskli mərhələlərində birbaşa maliyyələşdirmədən istifadə olunur. Birbaşa aparılmayan maliyyələşdirmədə investor qismində iri sənaye şirkətləri, banklar, sığorta şirkətləri, pensiya fondları çıxış edə bilər. Birbaşa aparılmayan maliyyələşdirmə investora aşağıdakı faydaları verir.

- a) iqtisadi-investor investisiyalaşdırılan obyektin seçilməsi, investisiyalaşdırılan obyektə yatırılan kapitala, fond bazarındakı vəziyyətə nəzarət üzrə funksiyalardan azad olur; kapitalın idarə olunması məsuliyyətini daşımır;

b) maliyyə-kapitalın idarə olunması üzrə məsrəflərdə qənaət; maliyyə qoyuluşunun risk dərəcəsinin azaldılması; kapital qoyuluşunun uğursuz nəticəsində mümkün itgilərin investorlar arasında bölüşdürülməsi; yüksək mənfəət normasının alınması.

Birbaşa aparılmayan maliyyələşdirmə vençur fəaliyyəti iştirakçılarının ixtisaslaşmasına və investorların kooperasiyasına əsaslanır. Birbaşa aparılmayan maliyyələşdirmədə investor öz kapitalını vençur fonduna qaytarmaqlılıq, təcillik, ödənilməlilik, bütün vəsaitlərin sadə səhmə çevrilməsi imkanı şərtilə təqdim edir.

Vençur maliyyələşdirilməsinin əsas xüsusiyyətləri vençur biznesinin özünün xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir, hansıki aşağıdakılardan ibarətdir.

Vençur maliyyələşdirməsi, bir qayda olaraq, kiçik biznesin maliyyə təminatı ilə bağlıdır, ona görə də ayrıca investisiya layihəsinin vençur maliyyələşməsinin həcmi onun ənənəvi maliyyələşdirilməsi həcmi ilə müqayisədə böyük deyil.

Vençur maliyyələşdirməsinin obyektı əsasən yeni növ məhsul və xidmətin işlənilməsi və istehsalı prosesi hesab edilir, hansıki onun üçün nəticənin qeyri-müəyyənliyinin yüksək dərəcəsi xarakterikdir. Bunun nəticəsidə ki, vençur maliyyələşdirilməsi üçün qoyulan vəsaitin qaytarılmamasına böyük ehtimalın olması və ona uyğun mümkün itgilərin təhlükəsizlik tədbirlərinin qəbul edilməsi zərurəti səciyyəvidir.

Maliyyə prosesləri həm bir vençur fondu çərçivəsində, həm də vençur kapitalı sənayesi miqyasında tsikli xarakter daşıyır. Bir vençur fondu çərçivəsində maliyyələşdirmənin tsikliyi layihənin inkişafının tsikliyi ilə əlaqədardır, çünki inkişafın bir mərhələsindən digərinə keçərkən əlavə maliyyə resursları tələb edilir. Vençur kapitalı sənayesi miqyasında maliyyələşdirmənin tsikliyi bütün iqtisadiyyatın inkişafının tsikliyi, həmçinin vençur kapitalına tələb və təklifin nisbəti ilə müəyyən edilir.

Vençur maliyyələşdirməsinin müddəti çox uzun (3-10 il) olur, hansıki başa çatanda kapitalistlər mənfəətin əsas məbləğini alırlar.

Ənənəvi maliyyələşdirmədən fərqli olaraq vençur kapitalistinin vençur kapitalının idarə olunmasında iştirak etmək, həmçinin mütəxəssislərə maliyyə,

istehsal və kommersiya fəaliyyəti məsələləri üzrə məsləhətlər vermək imkanı vardır.

Vençur maliyyələşdirməsinin xüsusiyyətləri iki prinsipdə təzahür edir:

a) birinci prinsip – vençur prosesi iştirakçıları arasında riskin paylanması və bölünməsidir. Bu investorların kooperasiyası, maliyyə vasitəçilərinin ixtisaslaşması və kooperasiyası, vençur kapitalının idarə olunmasının xüsusi metodları vasitəsilə reallaşdırılır;

b) ikinci prinsip – vençur maliyyələşdirilməsinin mərhələlər üzrə aparılmasıdır. Belə ki, layihənin inkişafının hər bir mərhələlərində maliyyələşdirmənin müxtəlif həcmi və istiqaməti, maliyyələşdirmənin müxtəlif subyektivi və obyektivi olur.

Kreditləşmə formasında vençur maliyyələşdirməsinin ənənəvi kreditləşdirmədən əsas fərqi aşağıdakılardan ibarətdir:

- vençur kreditləşdirməsinin obyektləri yeni, perspektivli ideyalar, işləmələr və texnologiyalardır, yəni bankların vəsait qoya bilmədiyi sferalara kapital qoymaqladır;

- banklar konkret əmlak təminatı altında kredit verir, vençur kreditləşdirməsində hər hansı zəmanət tələb edilmir;

- banklar maliyyələşdirmədə kreditorlar qismində çıxış edir, vəsaitin qaytarılmasını və faiz formasında gəliri alınmasını nəzərdə tutur, halbuki vençur kapitalisti yalnız kreditor deyil, həm də maliyyələşdirilən layihənin iştirakçısıdır;

- vençur prosesində kredit münasibətlərində təkcə ənənəvi kreditorlar – bank deyil, həm də digər maliyyə təşkilatları – sığorta şirkətləri və pensiya fondları çıxış edə bilər.

Vençur maliyyələşdirməsinin büdcə maliyyələşdirməsindən əsas fərqi aşağıdakılardan ibarətdir:

- dövlət büdcə maliyyələşdirməsini həyata keçirərək qoyulan vəsaiti geri almır, ancaq vençur maliyyələşdirməsi investorlara qoyduqları vəsaitin qaytarılmasını nəzərdə tutur;

- dövlət büdcə maliyyələşdirməsini həyata keçirərək ondan gəlir götürmür, çünki büdcə maliyyələşdirməsinin məqsədi dövlət öz funksiyasını maliyyə təminatı ilə yerinə yetirməkdir, vençur maliyyələşdirməsinin məqsədi isə kapitalı bir neçə dəfə artırmaqdır;

- büdcə maliyyələşdirməsi bütün iqtisadiyyatı – həm mikro və həm də makrosəviyyədə əhatə edir, ona görə də büdcə vəsaitindən çoxlu istiqamətlərdə istifadə olunur, vençur maliyyələşdirməsi isə mikrosəviyyədə həyata keçirilir və konkret innovasiya layihəsinin reallaşdırılmasına xidmət edir.

Vençur fəaliyyəti nəticəsində üç əsas növ gəlir: sahibkarlıq, səhmdar və borc kapital gəliri əmələ gəlir.

Sahibkarlıq gəliri istehsal fəaliyyəti nəticəsində vençur firması əldə edir. Bu gəlir mənfəət formasında çıxış edir və məhsul satışından alınan gəlir və məhsulun tam maya dəyəri arasındakı fərqə bərabərdir.

Səhmdar gəliri və borc kapital gəliri investorlar səhmlərə uyğun olaraq dividend və kredit üzrə faiz şəklində alır. Hər iki növ gəliri vençur fəaliyyəti prosesində, yaxud o başa çatandan sonra almaq olar.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, inkişafın ilkin mərhələsində şirkəti dəstəkləmək üçün ən effektiv vençur proqramları aşağıdakılardır:

- dövlətin birbaşa investisiyası;
- inkişafın başlanğıc mərhələsində kiçik və orta müəssisələrdə investora təqdim edilən güzəştlər;
- həmin şirkətlərə vəsait qoyan vençur fondlarının səhmdar kapitalının təmin edilməsi;
- ilkin mərhələdə fondların bəzi xərclərinə (ekspertiza məsrəfləri, yaxud cari xərclər) dəstək göstərməkdir ki, bu portfel investisiyadan gəliri artırmağa kömək edər.

Vençur investisiyası mexanizmlərindən istifadə etməklə bu və ya digər formada əlaqəsi olan innovasiyanın müasir infrastrukturunun əsas funksional həlqələrini üç qrupa ayırmaq olar:

- vençur fonduna, yaxud kiçik müəssisəyə birbaşa kapitalın təqdim edilməsi;

- vençur fondlarını, yaxud kiçik müəssisələri investisiyalaşdırmaq üçün maliyyə güzəştləri;

- vençur fonduna vəsait qoymaq istəyən investorları müəyyənləşdirən qayda.

Dövlət birbaşa investisiyası. Dövlət orqanları tərəfindən səhmdar kapitala birbaşa investisiya qoymaq iqtisadiyyata vençur kapitalının «iynələnməsinin» mühüm üsuludur.

Dövlət istiqrazları. Dövlət vençur şirkətlərini və kiçik texnoloji müəssisələri uzunmüddətli maliyyələşdirmə təqdim edən proqramlar yarada bilər. Bu proqramlar çox vaxt kiçik şirkətlər üçün yeganə maliyyələşdirmə mənbəyi sayılır.

Maliyyə güzəştləri. Birjada qeydiyyatda olmayan ilkin, sürətlə inkişaf edən yeni, yaxud kiçik firmalara vəsait yönəltməkdən ötrü maliyyə güzəştləri təklif edilir. Maliyyə güzəştləri formlarından biri investorlara, vençur fondlarına, fondun menecerinə təqdim edilən vergi güzəştidir. Maliyyə güzəştləri təminat sxemi formasında ola bilər, hansiki borc, yaxud birbaşa maliyyələşdirməni artırır.

Vergi güzəştləri xərclərin azaldılması vasitəsilə investisiya resurslarının daxil olmasına səbəb olur. Bu fəaliyyətlə bağlı təminat sxemi risklər azaltmaq yolu ilə investisiyalaşdırmaya resursların axınına kömək edir.

Bir çox dövlətlər müəyyən tip investisiyalaşdırmanı stimullaşdıran vəsait kimi vençur investorların vergi güzəştləri təqdim edirlər.

Təminatlı istiqrazlar. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının əksəriyyət ölkələri kiçik firmalara təqdim edilən bu və ya digər formada təminatlı istiqrazlar təklif edirlər. Belə proqram üzrə dövlət maliyyə institutlarının təqdim etdikləri istiqrazların müəyyən hissəsinə zəmanət verir. Belə proqramların məqsədi maliyyə institutlarını, xüsusilə kommərsiya banklarını stimullaşdırmaqdır. Təminatlı istiqrazlar proqramından gözlənilən itginin kompensasiyası üçün dövlət 2 faiz həcmində mükafat ödəyir.

Dünyanın bəzi ölkələrində səhmdar kapitalına təminat proqramı mövcuddur, hansiki məqsədi riskli investisiyaya qarşı investorlarda güclü inamı yaratmaqdır.

Investorlar qrupunun müəyyənləşdirilməsi. Dövlət kiçik və orta müəssisələrə vençur kapitalı təqdim etmək, yaxud birbaşa investisiya qoymaq hüququ olan

investorlar qrupunu müəyyənləşdirə bilər. Bəzi dövlətlər sığorta şirkətlərinə və pensiya fondlarına vençur kapitlinə vəsait qoymağa icazə vermir. Hətta əgər birbaşa qaydada yoxdursa, onda bu investisiya mükafatlandırılmır. Qadağa qoymaq məntiqi ondan ibarətdir ki, müəyyən tip investorlar üçün vençur investisiyalaşdırması böyük risk sayılır.

Hazırda bir çox ölkələr vençur, yaxud birbaşa investisiyalaşdırma hüququ olan investorlar barədə əsasnamə hazırlayır və məhdudiyyətlərin yumşaldılması imkanlarına baxırlar. ABŞ-da pensiya fondlarına vençur investisiyalaşdırması aparmağa icazə verilmir və yeni iri maliyyələşdirmə mənbəyi yaranmışdır. İtaliyada və Finlandiyada vençur kapitalına vəsait qoyan banklar və pensiya fondları mükafatlandırılır. Yaponiyada, həmçinin vençur investisiyalaşdırmasında pensiya fondlarının iştirakını məhdudlaşdıran qaydada dəyişikliklərin edilməsi imkanları müəyyənləşdirilir, yeni işə başlayan, sürətlə inkişaf edən və hətta oturmuş şirkətlərdə vençur investisiyalaşdırmasını genişləndirməyə dair dövlət proqramı hazırlanır.

1.3. İnnovasiya iqtisadiyyatının və vençur biznesinin inkişafının qarşılıqlı əlaqəsi

İnnovasiya fəaliyyətinin və vençur biznesinin inkişaf prosesləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə vardır. Daha doğrusu, bir tərəfdən innovasiya fəaliyyəti nəticəsində vençur biznesinin inkişafı üçün şərait yaranır, digər tərəfdən vençur biznesi inkişaf etdikcə innovasiya fəaliyyətinə daha çox stimullaşdırıcı təsir göstərir.

İnnovasiya fəaliyyətinin xüsusiyyəti onun son nəticəsinin qeyri-müəyyənliyinin yüksək dərəcəsidir ki, bu da yüksək texnoloji məhsulun işlənilməsi və yaradılmasına maliyyə vəsaitinin qoyuluşundakı yüksək risklə şərtlənir. Daha doğrusu, innovasiya layihəsinin uğursuz reallaşdırılması ilə əlaqədar maliyyə riski çox yüksək ola bilər.

Elmi-texniki potensial genişləndikcə innovasiya layihələrinin uğurla yerinə yetirilməsi üçün daha böyük zəmin yaranır: lazımi bilik və təcrübəsi olan və kommersiya uğuru təmin etməyi bacaran mütəxəssislər əmələ gəlir, həmçinin

texniki vasitələr təkmilləşir, hansıki köməyilə mürəkkəb istehsal prosesləri həyata keçirmək mümkündür. Bununla yanaşı, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin gedişində ənənəvi sahələrdən kapital azad olur, investisiyalaşdırmanın yeni istiqamətlərinin axtarışı baş verir. Bütün bunlar innovasiyaya real tələbatı artırır, hansıki iqtisadi proseslərin təşkilinə ənənəvi yanaşmaların tətbiqində həyata keçirilməsi mümkün olmur. Bu problemin effektiv həlli vençur maliyyələşdirilməsi mexanizmindən istifadədir, hansıki innovasiya fəaliyyətinin intensiv inkişafı daha çox tələb edir.

Vençur sənayesinin təşəkkülündə innovasiya infrastrukturu, hər şeydən əvvəl onun biznes-inkubator və texnoparklar kimi komponentləri müstəsna rol oynayır.

Elmi-texniki məhsul istehsal edən iri şirkətlər texnoparkların çərçivəsində təmərküzləşirlər. Ona görə də, son vaxtlar onlarda vençur kapitalının təmərküzləşməsinə meyillər müşahidə olunur.

Inkişaf etmiş ölkələrdə inkubatorlar yerli hakimiyyət orqanlarının, təhsil müəssisələrinin və sənaye şirkətlərinin vəsaitləri hesabına formalaşır və maliyyələşdirilir. Məsələn, ABŞ-da yerli hakimiyyət orqanları regional vençur fondları səviyyəsində maliyyə resurslarının təmərküzləşməsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Onlardan biri kiçik innovasiya biznesinin vençur maliyyələşdirməsini bilavasitə həyata keçirir, digəri isə inkubator proqramının təşkilatçısına subsidiya verir. Eyni zamanda, biznes-inkubator öz fəaliyyətində artıq daşınmaz əmlaka və elmi-istehsal fondlarına qoyulmuş əhəmiyyətli həcmdə kapitallaşmış vəsaitdən istifadə edir.

Biznes-inkubatorların təşkilatçıları vençur sahibkarları qismində çıxış edirlər və ona görə də fəaliyyətin nəticəsindən alınan mənfəətdən faydalanırlar. Halbuki biznes-inkubatorların əksəriyyəti qarışıq müəssisələr adlanır, onların dörd əsas növünü fərqləndirmək lazımdır: korporativ, ictimai, universitet, xüsusi. Onlar maliyyə vəsaitlərinin mənbələrinə və yaranma məqsədlərinə görə fərqlənirlər. Biznes-inkubatorların fəaliyyəti kifayət qədər səmərəlidir.

Vençur maliyyələşdirməsi mexanizmindən uzun müddət istifadə edən aparıcı sənaye ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, innovasiya sferasına maliyyə vəsaitlərinin

cəlb edilməsi həqiqətən faydalıdır. Vençur biznesi innovasiya fəaliyyətinin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Innovasiya sferasında vençur kapitalından istifadə imkanları innovasiyanın xarakterini müəyyən edilir. Innovasiya əsasında firmalarda iqtisadi artım iki əsas çətinliklə: innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində məhdudiyət və çoxlu müxtəlif yeniliklərdən investorlar üçün daha cəlbedici və firmanın inkişafı bazarda onun mövqeyinin möhkəmləndirilməsi üçün daha faydalı olanı seçərkən innovasiya menecmentinin mürəkkəbliyi ilə əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, vençur kapitalından istifadənin ağırlığı innovasiyanın reallaşmasının kommersiya nəticəsinə düşür. Deməli, vençur kapitalı üçün tək cə innovasiya fəaliyyətinin sadəcə nəticəsi deyil, yalnız onlardan bazarda çoxlu istehlakçıların tanıdıqları yüksək şansı olanı vacibdir, hansıki yekunda yüksək gəlir gətirsin, özü də qısa zaman kəsiyində.

Bəzi iqtisadçıların fikrincə, yalnız yüksək texnologiya sahəsində özünün radikal yeniliylə innovasiyaya vençur maliyyələşdirməsinin obyektini qismində baxmaq olar. Lakin vençur biznesinin inkişaf təcrübəsi bu yanaşmanı inkar edir.

Vençur kapitalının xüsusi innovasiya əmələgətirmə imkanları vardır, hansıki onun insan amili ilə məhdud əlaqəsilə, yəni onda maliyyə kapitalı və intellektual resursun birləşməsilə şərtlənir. Vençur kapitalının bu xüsusiyyəti onu maliyyə kapitalından ayırır və ona müəyyən təklif (xüsusiləşmə) verir.

Vençur maliyyələşdirməsi sadəcə insan faktorundan, intellektual əməkdən istifadəni nəzərdə tutmur, həm də onu özünə, bu maliyyələşmə prosesinə daxil etmək istəyir. Vençur kapitalı motivasiya xüsusiyyətinə malikdir. Bu əhəmiyyətli xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, vençur kapitalı qoyulan vəsaitin qaytarılmasına, investisiyalaşmış kapitaldan müntəzəm gəlir və faiz əldə etmək deyil, innovasiya firmasının özünün inkişafına, həmçinin buraxılan innovasiya məhsulundan mənfəət almaqdır.

Vençur biznesinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, vençur kapitalı daima modaya dəqiq reaksiya verir və onu tədricən işləyir, yəni

investisiya o sahəyə həvəslə yönəldilir, hansıki elmtutumlu məhsulun tez və gəlirli realizasiyası imkanları ilə əlaqədardır.

Vençur kapitalının xüsusiyyətlərinə, həmçinin innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin parçalanmasıdır, hansıki məqsəd ondan ibarətdir ki, riskləri minimumlaşdırmaq məqsədilə vençur kapitalisti firmanın həyat tsikli mərhələlərini nəzərə almaqla maliyyə vəsaitlərini mərhələlər üzrə ayırır, firmanın inkişafının sonrakı hər bir mərhələsi əvvəlki mərhələnin uğurundan asılı olaraq maliyyələşdirir.

Vençur kapitalının əhəmiyyəti iqtisadiyyatın inkişafının mühüm amili kimi innovasiyanın əhəmiyyəti artdıqca tədricən artır. Buradan belə nəticə çıxır ki, iqtisadiyyatın innovasiya inkişaf yoluna keçidi nəticəsində vençur kapitalına tələbat daima daha sürətlə artacaqdır.

Dövlətin vençur maliyyələşdirilməsində aktivliyinin artması ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini təmin edən daha perspektivli elmtutumlu sahələrin inkişafında vençur kapitalının rolu və əhəmiyyətinin dərk edilməsi ilə əlaqədardır. Vençur maliyyələşdirməsi sisteminə dövlət dəstəyi, hər şeydən əvvəl elm, istehsal və bazarın birləşdirilməsinə və onların arasında innovasiya proseslərinin katalizatoru qismində dövlət vəsaitinin istifadəsi əsasında möhkəm qarşılıqlı əlaqənin qurulmasına yönəldilməlidir.

İnnovasiyanın yaradılmasında və yeni yüksəktexnoloji istehsalın inkişafında vençur kapitalının rolunun stimullaşdırılması haqqında ABŞ-ın sənaye sahələrinin təhlili aydın təsəvvür yaradır, hansıki həmin sahələrdə vençur kapitalının iştirakı patent fəaliyyətinin həcmnin 5-18 faiz artmasına səbəb olmuşdur, həm də vençur maliyyələşdirməsindən istifadə edən firmanın məhsulunun bazara çıxarılması müddəti xeyli azalmışdır.

Vençur kapitalı təkcə innovasiyanın yaradılmasında deyil, həm də innovasiyanın yayılmasında mühüm rol oynayır. Vençur kapitalı müxtəlif iqtisadi səviyyələrdə iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafında müstəsna rol oynayır:

1) minisəviyyədə – texnoloji biliklərdən, idarəetmə resursları və informasiyalarından istifadəyə səbəb olur;

2) mikrosəviyyədə – kiçik və orta innovasiya müəssisələrinin inkişafının mənbəyi kimi çıxış edir;

3) merosəviyyədə – yüksək texnoloji sahələrin inkişafını stimullaşdırır;

4) makrosəviyyədə – iqtisadiyyatın struktur modernləşdirməsinin, onun innovasiya inkişaf yoluna keçməsinin əsasını təşkil edir;

5) meqasəviyyədə – bilik və texnologiyanın beynəlxalq transfer prosesini fəallaşdırmaqla və bütün dünya cəmiyyətinin elmi-texnoloji səviyyəsini yüksəltməklə qlobal dünya təsərrüfat əlaqələrinin möhkəmləndirilməsinə səbəb olur.

Vençur kapitalının əsas xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi innovasiya iqtisadiyyatında onun əsas funksiyalarını dəqiqləşdirməyə imkan verir. İşlənən kapital kimi vençur kapitalı da özünü inkişafa obyektiv cəhd edir, ancaq onun xüsusiyyətini nəzərə alaraq nəticə çıxarmaq olar ki, o sadəcə məhsulun istehsalı vasitəsilə deyil, innovasiya istehsalı vasitəsilə, yəni tədqiqat və istehsalın ayrı-ayrı mərhələlərini müxtəlif ixtisaslı əməyi, həmçinin innovasiya fəaliyyətində istehsalın müxtəlif amillərini birləşdirmək vasitəsilə həyata keçirir.

Vençur kapitalının bir mərhələdən digərinə keçidi gedində onun həyat tsiklində rolunun dəyişməsi baş verir və eyni zamanda onun forması dəyişikliyə məruz qalır. Vençur kapitalının müxtəlif formalarına müxtəlif funksiyalar uyğun gəlir, halbuki seyrək funksiya da vardır, hansiki vençur kapitalı bütün formalarda yerinə yetirir.

Vençur kapitalının əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

1. Elmi-istehsal funksiyası – vençur kapitalının təməl funksiyası sayılır, hansiki innovasiya və işgüzar aktivliyin təmin edilməsinə yönəldilir və yekunda təsərrüfat sisteminin iqtisadi artımına səbəb olur. Bu funksiya innovasiya istehsalının intellektual və kadr hazırlığını fəallaşdırır.

İnnovasiya sferasına, elmtutumlu yüksətexnoloji istehsal sahələrinə vençur kapitalının cəlb edilməsi yeni investorlar kateqoriyasının əmələ gəlməsilə əlaqədardır, hansiki təkcə innovasiya layihələrinə investisiya qoymurlar, həm də

özləri həmin layihələrin işlənməsində və idarə olunmasında bilavasitə iştirak edirlər.

2. İnnovasiya fəaliyyətinin kommersiyalaşdırılması funksiyası – vençur kapitalının əsas funksiyalarından biridir, hansıki innovasiya sahibkarlığının inkubasiya funksiyası adlandırılır. O, bir sıra mühüm problemlərin həllinə imkan yaradır:

- elm, istehsal və bazarın inteqrasiyasını möhkəmləndirmək;
- təsərrüfat sisteminin, o cümlədən firmanın texnoloji təzələnməsi üçün müxtəlif resursları rəşional birləşdirərək kiçik sahibkarlığı inkişaf etdirmək;
- təsərrüfat sisteminin rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək;
- təsərrüfat sisteminin iqtisadi dayanaqlığına kömək etmək;
- yeni məhsul ideyasından onun bazarın tətbiqinə qədər olan vaxtı azaltmaq.

3. İnnovasiya fəaliyyətinin investisiya təminat funksiyası – birinci funksiyadan irəli gəlir və onun müəyyən dərəcədə dəqiqləşdirir. Vençur kapitalının inkişafı qalxma və enmə müddəti vasitəsilə, yəni tsikli həyata keçirilir, o innovasiya sferasının tam investisiya təminatı məsələsini həll etmir, lakin onun istehsalın müasir texnoloji təzələnməsinin resurs təminatındakı rolunu azaltmaq olmaz.

4. Yeni yaradılan kiçik innovasiya firmasının müvəqqəti iqtisadi dayanaqlığına təminat funksiyası – vençur kapitalı cəlb edən firmanın bəzi risklərdən azad olunmasını təmin edilir.

5. İqtisadiyyatın struktur təzələnməsi funksiyası – prinsipcə yeni texnoloji bazanın və innovasiya infrastrukturunun formalaşmasında aktiv iştirak etməklə yeni rəqabət qabiliyyətli şirkətin artım prosesini fəallaşdırmaq yolu ilə kiçik sahibkar innovasiya müəssisəsinin inkişafına vençur kapitalının təsiri nəticəsində təmin edilir.

Vençur biznesinin təşəkkülü kompyuter və biotexnologiya kimi sahələrin sürətlə inkişafı ilə eyni vaxta təsadüf edir, kiçik və orta müəssisələrin inkişafı ilə müşayiət olunur, hansıki fundamental və tətbiqi elmlərdə yaranan çoxlu ideyalar üçün özünəməxsus inkubator sayılır. Bu gün dünyada mövcud olan vençur

sənayesinin miqyası 200 milyard dollar çivarındadır. Son illər vençur sənayesi Asiya ölkələrində, xüsuslə Çində, Koreya respublikasında və Sinqapurda, Almaniyada, İsraildə, Finlandiyada geniş inkişaf etmişdir.

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində baş vermiş texnoloji inqilabların əksəriyyəti vençur kapitalı ilə maliyyələşdirilən firmalar tərəfindən əldə edilmişdir.

Vençur kapitalının müasir elmi-texnoloji inkişafa təsirini nanotexnologiya sahəsinin inkişafının timsalında aydın görmək olar, hardaki maliyyələşdirmə mənbələri içərisində vençur kapitalı əhəmiyyətli yer tutur. Nanotexnoloji layihələrə vençur kapitalının cəlb edilməsi təcrübəsi dünyanın bir çox ölkələrində tətbiq edilir, son illər nanotexnoloji biznesdə vençur kapitalının iştirakının artması meyli müşahidə edilir.

Nanotexnologiya sferasında vençur kapitalından istifadə layihəni ilkin işlənmə mərhələsindən kommersiyalaşdırma mərhələsinə çıxarmağa və nanotexnoloji məhsulun istehsalını genişləndirməyə imkan verir ki, bu da öz növbəsində dünya nanotexnologiya bazarında lider mövqeyini tutmağa səbəb olur.

Vençur kapitalının xüsusiyyətləri və funksiyalarının təhlili, onların kapitalın iqtisadi məzmunu ilə müqayisəsi vençur kapitalının xüsusi resurs kimi iqtisadi mahiyyətini açmağa imkan verir. Vençur kapitalı innovasiya və investisiya fəaliyyətinin inkişafı vasitəsilə təsərrüfat sistemində işgüzar aktivliyə təsirində sinergetik effektdə malikdir.

Vençur kapitalı xüsusi iqtisadi kateqoriyadır, investorların və sahibkarların ziddiyyətli maraqlarını razılaşdırılmış münasibətlərini, innovasiya müəssisələrinin yaradılması və inkişafının uzunmüddətli investisiyalaşdırılmasını, risklərin azaldılmasını ifadə edir.

Bütün bunlar vençur kapitalını innovasiyalı iqtisadi artımın, müxtəlif səviyyəli təsərrüfat sisteminin innovasiyalı inkişaf tipinə keçirilməsinin, iqtisadiyyatın struktur təzələnməsinin xüsusi amili kimi dəyərləndirməyə əsas verir.

İnnovasiya sferasında vençur kapitalının xüsusi rolu onunla şərtlənir ki, o əsasən kiçik və orta yüksəktexnoloji firmaların investisiyalaşdırılmasına yönəldilir,

hansıki dünya təcrübəsində innovasiyanın maliyyələşdirilməsinin ən mühüm mənbələrindən biridir.

Vençur kapitalının innovasiya firmalarının maliyyələşdirilməsinin mənbəyi kimi üstünlüklərini nəzərə almaqla nəticə çıxarmaq olar ki, vençur kapitalı iqtisadiyyatın innovasiya inkişafının və struktur təzələnməsinin mühüm amili kimi çıxış edir, innovasiya fəaliyyətinin investisiya mexanizminin yeni tipini yaradır və bütövlükdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini yüksəldir.

Vençur kapitalının milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafına təsirinin effektivliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- iqtisadi sistemin struktur təzələnməsi, davamlı dinamik inkişaf edən sahələrə dəstək;

- iri şirkətlərin innovasiyalı yenidən təşkilinin, kiçik və orta biznesin inkişafının stimullaşdırılması;

- elmi işləmələrin kommersiyalaşdırma dərəcəsinin artırılması, iqtisadiyyatda innovasiyanın tətbiqi və yayılması sürətinin yüksəldilməsi;

- kadrların ixtisasının yüksəldilməsi və yeni peşələrin təkrar istehsalının genişləndirilməsi, yeni rəqabət qabiliyyətli iş yerlərinin yaradılması;

- sosial sferanın inkişafı, həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması.

Beləliklə, yüksək riskli olmasına baxmayaraq vençur maliyyələşdirməsi yeni ideyanın, yüksək texnoloji innovasiyaların tətbiqi və milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı üçün maliyyələşdirmə və investisiyalaşdırmanın ən səmərəli mənbəyi hesab edilir.

FƏSİL 2. İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞI VENÇUR BİZNESİNİN İNKİŞAFI ÜÇÜN ZƏRURİ ŞƏRTDİR

2.1. İnnovasiya fəaliyyətinin əsas anlayışları, subyektləri və metodologiyası

Dünya iqtisadiyyatının inkişafı müəyyən mərhələlərdən, yaxud həyat tsiklindən (kənd təsərrüfatı dövrü, industrial sistem, postindustrial sistem) keçmişdir. Son illər yeni global iqtisadi sistemin təşəkkülü müşayət edilir. İqtisadiyyatın industrial və postindustrial sisteminin əvəzinə yeni iqtisadi sistem – innovasiya dövrü başlamışdır.

Yeni iqtisadi sistem təsərrüfat subyektlərinin xarici mühitdə davamlı inkişafına imkan verən rəqabət üstünlüyü ilə səciyyələnir. Bu, hər şeydən əvvəl, qeyri material aktivlərin rolunun artırılmasında və intellektual kapitalın geniş investisiyalaşdırılmasında təzahür edir. Müasir rəqabət mübarizəsi kapital resurslarına və maddi qiymətlilərə malik olmaq uğrunda deyil, innovasiyanın işlənilməsi və tətbiqinin sürətləndirilməsini təmin etmək uğrunda gedir.

Müəssisələrdə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri innovasiya formasında tətbiq edilir. “İnnovasiya” anlayışı ingiliscə “innovation” sözündən yaranmış, mənası yeniliklərin tətbiqi, yeni qayda, yeni üsul, yeni məhsul, yeni texnologiya və yeni hadisə deməkdir.

Tədqiqat obyektindən və predmetindən asılı olaraq iqtisadi ədəbiyyatda innovasiya proses, sistem, dəyişiklik və nəticə kimi vurğulanır. İnnovasiya haqqında elmi tədqiqatların əsasını qoyan Avstriya iqtisadçısı Y.Şumpeter özünün “Texniki inkişaf nəzəriyyəsi” əsərində innovasiyanı texniki dəyişikliyin iqtisadi təsiri kimi qeyd etmişdir. O, istehsal funksiyası çərçivəsində innovasiya sahibkarlığının mahiyyətini açmağa cəhd etmiş və innovasiya prosesləri nəzəriyyəsinin əsaslarını araşdırmışdır. Yeniliyə texnologiyanın və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi kimi baxan alim innovasiya prosesində sahibkarın rolunu müəyyənləşdirmiş və onu ixtira ilə yenilik arasında əlaqələndirici adlandırmışdır.

Bizim fikrimizcə, innovasiya prosesi qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün çoxlu qeyri-müəyyən yolların və yüksək riskin olması, dəqiq proqnoz

qiymətləndirilməsinin mümkün olmaması, iqtisadi münasibətlərin mövcud olduğu sferada gərginliyin aradan qaldırılması və innovasiya prosesinin bilavasitə iştirakçılarının mənafələrini qorumaq zəruriyyəti ilə səciyyələnir.

“Elmi-texniki tərəqqi” lüğətində qeyd edilir ki, innovasiya – yeni növ məmulatların, texnologiyaların işlənməsinə, yaradılmasına və yayılmasına, yeni təşkilati formaların tətbiqinə yönəldilən yaradıcı fəaliyyətin nəticəsidir.

Bəzi iqtisadçılar “yenilik” və “innovasiya” anlayışlarını eyniləşdirməyə çalışırlar. Bu fikirlə razılaşmaq olmaz, çünki yenilik – hər hansı fəaliyyət sferasında istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə fundamental və tətbiqi tədqiqatların, işləmələrin və ya eksperimental işlərin tərtib olunmuş nəticəsidir. Yenilik, ixtira, kəşf, patent, əmtəə nişanı, səmərələşdirici təklif şəklində tərtib oluna bilər. Innovasiya idarəetmə obyektinin dəyişdirilməsi, iqtisadi, sosial, ekoloji, elmi-texniki və digər növ effektin alınması məqsədilə yeniliklərin tətbiqinin son nəticəsidir.

Yeni məhsul və yeni texnologiya ən perspektivli innovasiyadır, çünki onlar daha böyük effekt verirlər. Adətən yeni məhsul və yeni texnologiya innovasiyanın iki müxtəlif tipi kimi fərqlənir və eyni zamanda məhsul və proses innovasiyaları adlandırılır. Məhsul innovasiyası yeni, yaxud təkmilləşdirilmiş məhsul növlərinin yaradılması və praktiki istifadəsi ilə əlaqədardır. Proses innovasiyası isə yeni, yaxud təkmilləşdirilmiş texnologiya növlərinin yaradılması və praktiki istifadəsi ilə əlaqədardır. Məhsul innovasiyasını innovasiya məhsulu, texnoloji innovasiyanı isə innovasiya texnologiyası adlandırmaq məqsədemüvafiqdir. Çox vaxt texnoloji innovasiya məhsul innovasiyasını yaratmaq üçün baza rolu oynayır. Belə ki, bir çox yeni növ məhsulların istehsalı sadəcə olaraq yeni texnologiya tətbiq etmədən mümkün deyil.

İnnovasiyanın mühüm xarakteristikası onun yenilik səviyyəsidir. Belə ki, firma istehlakçıların tələbatını ödəmək üçün prinsipcə yeni innovasiyalı məhsul istehsal etməklə böyük iqtisadi səmərə əldə edə bilər. Bu növ məhsul radikal innovasiyaya aiddir, əhəmiyyətli kommersiya potensialına malikdir, yüksək

rəqabətqabiliyyəti ilə xarakterizə edilir və ona təchizat bazarında böyük tələbat vardır.

Biznesin innovasiyalı inkişafının prioritet istiqamətlərindən biri elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən səmərəli istifadə etmək və dünya bazarında məhsulun rəqabətqabiliyyətini təmin edən innovasiya fəaliyyətini genişləndirməkdir. İnnovasiya fəaliyyəti – iqtisadi effekti təmin edən yeni, yaxud təkmilləşdirilmiş məhsul, texnologiya və xidmət növlərinin, yaxud inzibati, istehsal, kommersiya və digər xarakterli təşkilati qərarların qəbuluna və praktiki reallaşdırılmasına yönəldilən fəaliyyətdir [8, s.7].

İnnovasiya fəaliyyətinin subyektləri iki tip təşkilatlardan ibarətdir: bilavasitə innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatlar; innovasiya fəaliyyətində bilavasitə iştirak etməyən, ancaq onun normal həyata keçirilməsi üçün ümumi şərait yaradan təşkilatlar.

Birinci tip təşkilatlara elmi, mühəndis, istehsal və kommersiya təşkilatları aiddir.

Tərkibi əsasən innovasiya infrastrukturundan ibarət olan ikinci tip təşkilatlara aiddir:

- ixtisaslaşmış kiçik innovasiya təşkilatları (elmi-texniki, məsləhət-ekspert və lizinq firmaları, texnologiyaların transferi mərkəzləri);
- ixtisaslaşmış innovasiya kompleksləri (innovasiyalı biznes-inkubatorlar, elmi və texnoloji parklar və texnopolislər).

Belə bölgü stabil deyil, çünki texnoparklar və biznes-inkubatorlar həmçinin istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olurlar, yüksək texnoloji məhsullar buraxırlar.

Elmi-texniki firmalar elmi-texniki fəaliyyətlə: texniki layihələndirmə, reklam və tərcümə xidməti, elmi-texniki informasiyanın hazırlanması, texnoloji silahlanma, avadanlıqların quraşdırılması və təmiri ilə məşğul olurlar. Onların ən çox mənimsənilmiş sferası informatikadır, xüsusilə proqram vasitələrinin yaradılması və tətbiqi, kompüter təhsilinin səmərəli təşkilinə xidmət göstərməkdir.

Məsləhət-ekspert firmalarının fəaliyyətinə aiddir: elmi-texniki inkişafın proqnozlaşdırılması; iqtisadi subyektlərin restrukturizasiyası; elmi-texniki

layihələrin və proqramların qiymətləndirilməsi; texniki-iqtisadi əsaslandırma; müəssisənin elmi-texniki, istehsal və təchizat fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili; heyətin hazırlanması və işin təşkilinin səmərəliliyi üzrə təkliflərin hazırlanması; innovasiyanın kommersiya perspektivliyinin müəyyənəşdirilməsi. Bu tip firmalar çox vaxt bilik istehsalçıları (elmi təşkilatlar) və bilik istehlakçıları (sənaye müəssisələri) arasında əlaqələndirici rol oynayırlar.

Lizinq şirkətləri lizinq xidmətləri göstərir. Lizinq avadanlığın, daşınmaz əmlakın, uzunmüddətli istifadə olunan istehlak şeylərinin və əsas kapitalın digər elementlərinin sahibkarlara icarəyə verilməsinin, yəni maliyyələşdirmənin ən əlverişli formasıdır.

Biznes-inkubatorların əsas vəzifəsi yeni işə başlayan kiçik sahibkarlıq subyektlərinə mənzil, ofis və istehsal üçün xüsusi avadanlığı, daşınmaz və daşınan əmlakı icarəyə verməkdən ibarətdir. Biznes-inkubatorlar kiçik sahibkarlıq subyektlərinə innovasiya mərkəzlərinin funksiyalarını yerinə yetirərək müxtəlif xidmətlər göstərə bilirlər. Bu xidmətlərə aşağıdakılar daxildir:

- sahibkarlıq layihələrinin qiymətləndirilməsi və seçilməsi;
- tərəfdaşların, investorların və kreditorların axtarış tapılması;
- kiçik sahibkarlıq subyektlərinin informasiya təminatı və marketinq tədqiqatlarının aparılması;
- lazımi məsləhətlərin verilməsi;
- müasir texnologiyaların tətbiqinə, elmi-tədqiqat institutları və ali təhsil müəssisələrinin sənaye müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin möhkəmləndirilməsinə kömək göstərilməsi;
- kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması.

Texnoloji parklar (texnoparklar) elmi-texniki, təhsil və istehsal fəaliyyətinin elmi, konstruktor-texnoloji təşkilatlarıdır, yaxud onların bölmələri şəklində ərazi inteqrasiyasının xüsusi formasıdır, hansıki lokal ərazi çərçivəsində regional iqtisadiyyatın effektiv inkişafını təmin edən innovasiya fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradırlar. Texnoparklar innovasiya fəaliyyətinin ən səmərəli təşkilati

formasını hesab edilir. Texnopark strukturlarının başlıca vəzifəsi kiçik innovasiya firmalarını dəstəkləmək, elmi-texniki tədqiqatların nəticələrini kommersionlaşdırmaq, maddi istehsal sferasında innovasiyanın sürətli irəliləməsini təmin etmək, innovasiya fəaliyyəti sahəsində yeni ideyaları inkişaf etdirməkdir.

Texnoparkın strukturuna, onun fəaliyyət istiqaməti və spesifikasiyası nəzərə alınmaqla, biznes-inkubatorları daxil edilə bilər. Texnoparklar elmtutumlu texnologiyaların və yüksək texnoloji istehsalların inkişafına xidmət edirlər.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə texnoparklar universitetlərin və elmi-tədqiqat institutlarının bazasında daha geniş yayılmış, hansiki onlar texnoparkların təsisçiləri rolunda çıxış edirlər. Universitetlərin və elmi-tədqiqat institutlarının texnoparklara əsas töhfəsi elmi ideyalar, yüksək bilik, kəşflər və elmi məsləhətlər vermək, zəngin kitabxanadan istifadə üçün şərait yaratmaqdır.

Texnopolis – ixtisaslaşmış ərazicə qapalı elmi-istehsalat kompleksidir, hansiki elmi-texniki fəaliyyət göstərir, elmtutumlu məhsul istehsal edir və kompleks üçün elmi, mühəndis və fəhlə kadrlar hazırlayırlar. Texnopolisin təşkilinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- iri elmi mərkəzlərin bazasında yaradılması;
- fəaliyyətin yeni texnologiyaya yönəldilməsi;
- müasir istehsalın və sahələrin müəyyən növləri üzrə ixtisaslaşması;
- elmi potensial və istehsal potensialının qovuşmasının məhdudlaşdırılması;
- mütəxəssislər üçün əlverişli mənzil, mədəni-məişət və ekoloji şəraitin yaradılması.

Texnopolislərin səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün onların yerləşdiyi regionların icra orqanlarına böyük müstəqilliyin verilməsi və dövlət tərəfindən geniş dəstəklənməsi vacib şərtidir.

Biznesin innovasiyalı inkişafında menecment və marketinq müstəsna rol oynayır. İnnovasiya fəaliyyətinin əsas təşkilədicilərindən olan menecment və marketinq əvəzinə adətən “İnnovasiya menecmenti” və “İnnovasiya marketinqi” anlayışları işlədilir.

İnnovasiya menecmenti – innovasiyalı inkişaf, innovasiyalı inkişaf planının hazırlanması məsələləri haqqında idarəetmə qərarlarının qəbulu, innovasiyalı inkişaf planının reallaşdırılmasının təmin edilməsi ilə bağlı innovasiya proseslərinin idarə edilməsi üzrə fəaliyyətdir.

İnnovasiya marketinqi – innovasiya ideyalarının və innovasiya məhsulu konsepsiyasının hazırlanması, bazarın tələbatına uyğun məhsul istehsalı, innovasiyalı inkişaf planının reallaşdırılmasının təmin edilməsi ilə əlaqədar innovasiya proseslərinin səmərəli idarə olunmasına yönəldilən fəaliyyətdir.

Firmanın innovasiyalı inkişaf prosesi innovasiya məhsulunun təchizat bazarına çıxışı ilə başa çatmır. Belə ki, innovasiya məhsulunun istehsalı prosesində bazar konyukturunun dəyişilməsini nəzərə almaqla onun fasiləsiz təzələnməsi baş verir. Bununla əlaqədar firmanın innovasiya marketinq sistemi mütəlif informasiya mənbələrini öyrənir, onların hər biri üzrə analitik-qiyətləndirmə sənədi hazırlayır və onu firmanın müvafiq struktur bölmələrinə təqdim edir.

İnnovasiya məhsulunun yaradılması bir sıra ardıcıl mərhələlər üzrə həyata keçirilir:

- innovasiyalı inkişaf yoluna keçid haqqında qərarın qəbulu;
- innovasiya ideyasının hazırlanması;
- innovasiyalı inkişaf konsepsiyasının hazırlanması;
- innovasiyalı inkişafın əsas prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi;
- innovasiyalı inkişaf planının hazırlanması;
- innovasiyalı inkişaf planının reallaşdırılması.

Bu mərhələlərdən hər biri üçün innovasiya fəaliyyətinin müxtəlif növləri: elmi, mühəndis, istehsal, kommersiya, menecment və marketinq fəaliyyəti səciyyəvidir.

Elmi fəaliyyət – fundamental və tətbiqi elmi-tədqiqatların yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan fəaliyyətdir. Mühəndis fəaliyyəti – elmi biliklərdən istifadə əsasında layihələndirmə, konstruksiyalaşdırma, dizayn və texnoloji işləmələr daxil edilməklə texniki işləmələrin aparılması ilə əlaqədar fəaliyyətdir. İstehsal fəaliyyəti – innovasiya məhsulunun istehsal proseslərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar

fəaliyyətdir. Kommersiya fəaliyyəti – innovasiya məhsulu istehsalının maddi-texniki təchizatı və istehsal edilmiş innovasiya məhsulunun satışı ilə əlaqədar fəaliyyətdir.

Firmanın rəhbəri innovasiyalı inkişafın iki məsələsi: inkişafın innovasiya yoluna keçidi haqqında və innovasiyalı inkişafın prinsipləri haqqında qərar qəbul etməlidir.

İnkişafın innovasiya yoluna keçidi haqqında qərar qəbul edərkən firmanın rəhbəri iki amili əsas götürməlidir:

- yaranmış böhran vəziyyətindən firmanın çıxarılmasına cəhd edilməsi; iqtisadi vəziyyəti stabil olan firmada tənəzzül prosesinin başlanmasını gözləmədən özünün gələcək inkişaf tempinin artırılmasına səy göstərilməsi.

Birinci halda firmanın rəhbəri öz iqtisadi vəziyyətində baş verən dəyişikliklərə artıq gecikmiş, ikinci halda isə vaxtında reaksiya vermişdir.

Adətən böhran vəziyyətinə düşən vaxt firmanın rəhbəri ilk növbədə məsrəflərin azaldılması istiqamətində tədbirlər görür. Lakin bu tədbirlər çox vaxt problemin həlli üçün kifayət etmir. Çünki əsas problem istehsalın səmərəliliyindən daha çox istehsalın məqsədyönlülüüyü ilə əlaqədardır.

Firmanın rəhbəri inkişafın innovasiya yoluna keçidi haqqında qərar qəbul etdikdən sonra innovasiya məhsulu ideyasını və innovasiyalı inkişaf konsepsiyasını hazırlamağa başlayır.

Firmanın rəhbəri innovasiyalı inkişafın prinsipləri haqqında qərar qəbul etdikdən sonra gələcəkdə istehsal ediləcək innovasiya məhsulunun növünü seçməli və innovasiya fəaliyyətinin təşkilinin ümumi sxemini müəyyənləşdirməlidir. Eyni zamanda innovasiyalı inkişaf planının hazırlanması və onun reallaşdırılması mərhələsinə başlanılmalıdır.

Firmanın fəaliyyət şəraitinin dəyişilməsini şərtləndirən müxtəlif amillər var, hansiki, innovasiya ideyalarının yaradılmasını stimullaşdırır. Bu amillərə aiddir:

1. Gözlənilməz hadisələr – siyasi, iqtisadi, ekoloji, ictimai və başqa xarakterli hadisələrdir, hansiki başverməsini əvvəlcədən görmək çətindir.

2. İstehsal tələbatı – iqtisadi vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar firmanın məhsul istehsalına olan tələbatıdır.

3. Sahə dəyişiklikləri – iqtisadi inkişaf tempinin, texnoloji silahlanmanın dəyişilməsi və digər sahə dəyişiklikləridir.

4. Bazar dəyişiklikləri – istehlakçıların və malgöndərənlərin bazarlarının kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikasının dəyişilməsidir.

İnnovasiya məhsulu ideyasının yaranması və sonradan inkişaf prosesinin xarakteri elmi-texniki fəaliyyətin xüsusiyyətindən asılıdır. Elmi-texniki fəaliyyətin mühüm aspekti kəşf, faydalı model və sənaye nümunəsi şəklində təqdim edilən intellektual mülkiyyətin obyektləri kimi onun nəticələrinin hüquqi mühafizəsidir. Elmi-texniki fəaliyyətin nəticələrinin təqdim olunmasının əsas forması nou-hau hesab edilir.

İnnovasiya məhsulu ideyasının ilkin bloku formalaşdıqdan sonra marketing xidməti məhsulun perspektiv istifadəsi baxımından qiymətləndirilməsini aparır. İnnovasiya məhsulu ideyasının qiymətləndirilməsi nəticələrinə görə firmanın rəhbəri perspektiv ideyaları kommertiya potensialının sonrakı tədqiqatı üçün seçir.

Perspektivli innovasiya ideyalarının əlavə tədqiqatı gedişində marketing xidməti innovasiya məhsulunun kommertiya potensialının amillərini təhlil edir. Bu amillər bir-birilə sıx əlaqəlidirlər, biri digərini tamamlayır. İnnovasiya məhsulunun kommertiya potensialı amillərinin qiymətləndirilməsi nəticələrinə görə firmanın rəhbəri perspektivli ideyalar blokunu formalaşdırır.

İnnovasiyalı inkişaf planının hazırlanması müəyyən vəzifələrin həllini nəzarətdə tutur, müəyyən prinsiplərə əsaslanır və problem xarakterli bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Planlaşdırmanın vəzifələri aşağıdakılardır:

- innovasiyalı inkişaf konsepsiyasının alternativ variantlarının təhlili əsasında firmanın innovasiyalı inkişafının optimal strategiyasının seçilməsi;
- optimal innovasiya portfelinin formalaşması;
- innovasiya fəaliyyətinin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- firmanın davamlı inkişafı şəraitində innovasiya fəaliyyəti planının yerinə yetirilməsi üzrə tədbirlərin hazırlanması.

İnnovasiya fəaliyyətinin planlaşdırılması, xüsusilə elmi-texniki inkişafın proqnozlaşdırılması təkcə firmanın fəaliyyətinin idarə olunması prosesinin tərkib hissəsi deyil, həm də onun strateji məqsədlərinin formalaşmasının mühüm elementidir. Hazırlanmış proqnozlar əsasında elmi-tədqiqat mərhələsində firma üçün əsas problemlərin siyahısı, onların aktuallığı və resurs imkanları nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir, bu problemlərin həlli yolları araşdırılır, avadanlıqlara və kadrlara olan tələbat dəqiqləşdirilir.

Firmanın innovasiyalı inkişaf planı hazırlandıqdan sonra onun reallaşdırılması üzrə konkret hərəkətə başlanılır və bu zaman bir sıra məsələlər həll edilir, hansıki onlara aiddir:

- innovasiya məhsulunun istehsalına hazırlıq;
- innovasiya məhsulunun istehsalının təşkili;
- innovasiya məhsulu istehsalının maddi-texniki təminatı;
- innovasiya məhsulunun təchizatı;
- innovasiya məhsulu istehsalına hazırlığın vəziyyətinə və istehsalın təşkilinə marketing nəzarəti.

İnnovasiya məhsulunun istehsalı və təchizatının səmərəli təhlili əsasında firmanın rəhbəri məhsulun istehsalı üzrə işin gələcəkdə davam etdirilməsinin məqsədəuyğunluğu haqqında qərar qəbul edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafında elmi-tədqiqat mərkəzləri və universitetləri böyük rol oynayırlar. Universitetlər ölkə iqtisadiyyatının inkişafına aşağıdakı istiqamətlərdə kömək edirlər [2, s.139].

1. Universitetlər ölkənin texnoloji, sosial-iqtisadi inkişafı üçün şərait yaratmaqla fundamental elmi tədqiqatların aparılması üçün əsas baza sayılır.

2. Universitetlərdə tətbiqi istiqamətdə tədqiqatlar aparılır və onların sənayedə reallaşdırılması üçün aralıq strukturlar (texnoparklar, biznes-inkubatorlar) yaradılır.

3. Universitet tədqiqatları elmi kadrların hazırlanması prosesinin, ölkənin elmi-pedaqoji potensialının artırılması prosesinin mühüm hissəsidir.

4. Universitetlər çox vaxt elmtutumlu sahələrdən müəssisələri öz ölkələrinə “çəkmə qütübünə” çevrilirlər.

Ölkənin innovasiya siyasətinə siyasi, iqtisadi və mədəni ənənələrdə və dövlət quruculuğunda olan fərqlər böyük təsir göstərir. Bu fərqlər ölkənin innovasiya siyasətinin formalaşması və reallaşdırılması mexanizmində öz əksini tapır.

Dünya təcrübəsində innovasiyanın tətbiqi sahəsində müxtəlif mexanizmlər mövcuddur. Xarici ölkələrin innovasiya siyasətinin xüsusiyyətlərini təhlil edərək N.E.Şelyubskaya belə qənaətə gəlmişdir ki, onların innovasiya siyasəti açıq aşkar elmi-tədqiqat və texnoloji kooperasiyanın stimullaşdırılmasına yönəldilmişdir [15, s.24].

Dövlət çox vaxt elmi-tədqiqat təşkilatları, universitetlər və firmalar arasında vasitəçi rolu oynayır. Müxtəlif strukturlar: Universitet və sənayenin kooperasiyası mərkəzi, kiçik və orta biznesə yeni texnologiyaların verilməsi üzrə innovasiya mərkəzi, kəşflərin kommersiya reallaşdırılması mərkəzi yaradılır. Elmi tədqiqatların nəticələrinin tətbiqi üçün adətən kiçik, orta və iri biznesin təşkilati strukturlarının köməyi ilə texnologiyaların kommersiyalaşdırılması mexanizmindən istifadə olunur. Dünya ölkələrin müxtəlif şirkətləri və universitetləri arasında innovasiya əlaqələrinin inkişaf səviyyəsi cədvəl 1-də verilmişdir [8, s.19].

Cədvəl 1

Şirkətlər və universitetlər arasında elmi tədqiqat və konstruktor işlərinin təşkili sferasında kooperasiyanın inkişaf səviyyəsi üzrə ölkələrin sıralanması

Yeri	Elmi tədqiqat kooperasiyası	Yeri	Texnoloji kooperasiyası
1	Finlandiya	1	Finlandiya
2	ABŞ	2	Yaponiya
3	Şvestariya	3	Niderland
4	İsveçrə	4	Şvestariya
5	Niderland	5	ABŞ
6	İrlandiya	6	Almaniya
7	Almaniya	7	İsveçrə
8	Daniya	8	Daniya
9	Belçika	9	Nervegiya
10	Yaponiya	10	İrlandiya

Bu ölkələr həmçinin iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin dünya reytingində qabaqcıl yerləri tuturlar (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Ümumdünya iqtisadi forumunun reytinginə uyğun olaraq ölkələrin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinə görə ölkələrin sıralanması

Yeri	Ölkələr
1	Finlandiya
2	ABŞ
3	İsveçrə
4	Daniya
5	Tayvan
6	Sinqapur
7	İslandiya
8	Şvestariya
9	Norvegiya
10	Avstraliya

Rəqabətqabiliyyəti ölkə iqtisadiyyatının mövcud səviyyəsini və onun iqtisadi inkişaf perspektivlərini əks etdirən əsas göstəricidir. Ümumdünya iqtisadi forumun reytinginə uyğun olaraq dünyada ən yüksək rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat Finlandiya və ABŞ iqtisadiyyatıdır. Elmi-tədqiqat və texnologiya kooperasiyanın ən yüksək inkişaf səviyyəsi də məhz bu ölkələrdə müşayət edilir.

Müasir mərhələdə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının başlıca amili onun bütün sahələrində daim innovasiyanın tətbiqidir. Müasir iqtisadi sistemin yaradılması üçün milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf modeli tətbiq edilməlidir. Onun formalaşdırılmasının əsas aləti iqtisadi inkişafın innovasiya modeli konsepsiyası sayılır.

2.2. Sahibkarlığın innovasiyalı inkişaf mexnizminin formalaşması

Milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf mexnizminin formalaşması prosesinə sistemlik mövqeyindən yanaşmaq lazımdır. Bu onunla şərtlənir ki, sistem – qarşılıqlı əlaqəli elementlərin məcmusudur, hansiki yeni xassəsi olan məqsədli təhsil təşkil edir, onun ayrı-ayrı hissələri yoxdur və yalnız innovasiyalı inkişaf mexnizminin bütün elementləri məcmusunda həmin proseslərin daha səmərəli

idarə edilməsinə nail olmaq mümkündür. Bu yanaşmanın ifadə olunma forması milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı konsepsiyasının hazırlanmasıdır.

İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf problemləri ilə yerli və xarici alimlərdən S.V.Moçeyni, M.A.Uoxna, L.İ.Fedulova, T.İ.Lomaçenko, Q.Y.Qoldşteyn, P.Druker, Ə.M.Abbasov, F.N.Qasımov, Z.M.Nəcəfov və başqaları məşğul olmuş, sanballı əsərlər çap etdirmişlər. Lakin həmin müəlliflər milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf konsepsiyasının formalaşmasına kifayət qədər diqqət yetirməmişlər.

Elmi ədəbiyyatda “Konsepsiya” termininə müxtəlif yanaşmalar var, onların içərisində ukrayna alimi S.V.Moçeynin yanaşması daha düzgündür. Onun fikrincə “konsepsiya – tədqiqatın, təzahürlərin və proseslərin ayrı-ayrı predmetinin izahının başasalma üsullarının, baxışların məcmusudur” [10, s.51]. Bizim firrimizcə, innovasiyalı inkişaf konsepsiyası ondan ibarətdir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının rəhni onun elmi-texniki potensialıdır.

İnnovasiyanın yayılmasında əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya mühüm rol oynayır.

Cədvəl 3

Azərbaycan Respublikasında əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya, milyon manat

İllər	Cəmi, milyon manat	O cümlədən			
		Məhsul istehsalı obyektlərinin tikintisinə		Xidmət sahələri üzrə obyektlərin tikintisinə	
		milyon manat	faizlə	milyon manat	faizlə
2005	5769,9	4262,8	73,9	1507,1	26,1
2006	6234,5	4365,1	70,1	1869,4	29,9
2007	7471,2	4838,7	64,8	2632,5	35,2
2008	9944,2	4652,0	46,8	5292,2	53,2
2009	7724,9	3522,0	45,7	4202,9	54,3
2010	9905,7	7499,2	75,7	2406,5	24,3
2011	12799,1	6033,0	47,1	6766,1	52,9
2012	15407,3	7187,8	46,7	8219,5	53,3
2013	17850,8	8781,6	49,2	9069,2	50,8
2014	17618,6	10225,2	58,0	7393,4	42,0

Mənbə: Azərbaycan statistik göstəriciləri 2015, Bakı, “Səda”, 2015, səh.537

Cədvəldən görüldüyü kimi Azərbaycanda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın həcmi 2014-cü ildə 2005-ci illə müqayisədə 3,1 dəfə artmışdır, həm də bu artım əsasən daxili vəsaitlərin hesabına təmin edilmişdir. Belə ki, həmin dövrdə əsas kapitala yönəldilmiş daxili vəsaitlər 5,8 dəfə artmış, xarici vəsaitlər isə əksinə 11,1 faiz azalmışdır. Bunun nəticəsidir ki, əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın ümumi həcmində daxili vəsaitlərin xüsusi çəkisi 2005-ci ildəki 36,5 faizdən 2014-cü ildə 79,5 faizə qalxmış, xarici vəsaitlərin xüsusi çəkisi isə əksinə 63,5 faizdən 20,5 faizə düşmüşdür.

Təhlil göstərir ki, əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın quruluşunda tikinti-quraşdırma işlərinin xüsusi çəkisi 2005-ci ildəki 53,9 faizdən 2014-cü ildə 62,4 faizə çatmış, avadanlıq, alət və inventarların xüsusi çəkisi isə 23,4 faizdən 15 faizə düşmüşdür (Cədvəl 4).

Cədvəl 4

Azərbaycan Respublikasında əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın quruluşu (fazilə)

İllər	Cəmi kapital qoyuluşu	O cümlədən		
		tikinti-quraşdırma işləri	avadanlıq, alət və inventarlar	Sair işlər
2005	100,0	53,9	23,4	22,7
2006	100,0	50,7	30,0	19,3
2007	100,0	51,6	27,1	21,3
2008	100,0	59,5	27,5	13,0
2009	100,0	67,1	19,1	13,8
2010	100,0	66,3	26,1	7,6
2011	100,0	61,2	18,6	20,2
2012	100,0	61,1	15,2	23,7
2013	100,0	62,3	15,1	22,6
2014	100,0	62,4	15,0	22,6

Mənbə: Azərbaycan statistik göstəriciləri 2015, Bakı, 2015, səh.541

Regional və korporativ orqanların investisiya siyasətinin başlıca vəzifəsi ondan ibarətdir ki, investisiyaya innovasiya xarakteri versin. Yalnız bu yolla əmtəə

və xidmətlərin innovasiyalı inkişafı və rəqabətqabiliyyəti üçün maliyyə bazası təmin etmək olar. Biznesin innovasiyalı inkişafı hakimiyyət orqanları, sahibkarlar və əhalinin tərəfdaşlığı əsasında həyata keçirilməlidir.

Konsepsiya biznesin reallaşmasında aktiv iştiraka hədəflənir, onun marağını nəzərə alır və müəssisə tərəfindən innovasiyaya tələbin artmasına yönəldilir. Geniş mənada konsepsiya təşəbbüskarlıq və onun reallaşdırılması üzrə tədbirlər, elm və biznes arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişafı və cəmiyyətdə işgüzar aktivliyin artırılması üçün şəraitin yaradılmasına istiqaməti müəyyənləşdirir. Konsepsiya özündə iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının prinsiplərini, məqsədini, tapşırıqlarını və mexanizmlərini sintezləşdirir.

Milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- məqsədyönlülük prinsipi. Milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf məqsədinə uyğun olaraq konkret istiqaməti var, innovasiyanın tətbiqi üçün iqtisadi subyektlərə motivləri formalaşdırır;

- sistemlilik prinsipi. İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf mexanizminin formalaşması son nəticəyə hədəflənməlidir, hansıki bazarın tələbinə və iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf mexanizmlərinin effektivliyini təsvirinə cavab verən innovasiya prosesinin kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinin uyğunluq dərəcəsini etiva edir;

- daimilik prinsipi. Müəyyən vaxt kəsiyində mövcud qanunvericiliyin dəyişilməsi deməkdir;

- elmi əsaslandırma prinsipi. İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının müəyyən göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur;

- vahid yanaşma prinsipi. İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının dövlət və regional proqramlarının hazırlanmasına vahid yanaşmanın təmin edilməsini nəzərdə tutur;

- asanlıq prinsipi. Bütün təsərrüfat subyektləri üçün normativ-hüquqi və qanunvericilik aktlarının anlaşılqlılığını təmin edir;

- koordinasiya prinsipi. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün hər bir vəsilənin yeri və rolunu dəqiq müəyyənləşdirməklə tənzimləmənin müxtəlif

səviyyələrinin fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Innovasiyalı inkişaf konsepsiyası ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafı və innovasiyanın ən geniş istiqamətlərindən: texnologiya, menecment, marketinq, maliyyə və sairədən aktiv istifadə edilməsinə, yerli şirkətlərin rəqabətqabiliyyətinin artırılması, biznesin inkişaf imkanlarının genişləndirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilməlidir [11, s.15].

Ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişafının əsas məqsədi təkraristehsalı genişləndirmək, məhsuldar qüvvələri, elm və mədəniyyəti tədricən keyfiyyətə dəyişdirmək, keyfiyyətə yeni növ texnika, əmək predmetləri, intellektual mülkiyyət obyektləri və texnologiya yaratmaq, mənimsəmək və istehsal etmək, həmçinin əməyin və idarəetmənin daha təkmil formalarını tətbiq etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakıları reallaşdırmaq vacibdir:

- daha çox investisiya cəlb edən dövlətlərdən birinin səviyyəsinə çatmaq, hansıki biliklərin yaradılması və istifadəsinin effektiv strategiyasına əsaslanır;

- ölkənin elmi-texniki potensialından istifadə əsasında innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin effektiv inkişafı üçün şərait yaratmaq;

- yeni əlavə dəyərin əhəmiyyətli dərəcədə artımını təmin etmək, hansıki innovasiya fəaliyyəti subyektləri yaradırlar;

- biznesin idarə edilməsi sferasında ixtisaslı mütəxəssislərin innovasiya-texnoloji hazırlıq sistemini formalaşdırmaq.

Innovasiyalı inkişaf konsepsiyasının reallaşdırılmasının məqsədli indikatorları aşağıdakılardır:

1. Dövlətin dəstək mexanizmini müəyyənləşdirən mövcud məqsədli proqramların yerinə yetirilməsi və yeni normativ-hüquqi aktların qəbulu vasitəsilə innovasiya fəaliyyəti subyektlərinə kömək üçün dövlət xərclərinin artırılması.

2. Innovasiya layihələrinin yerinə yetirilməsi xərclərinin formalaşmasında dövlət vəsaitlərinə nisbətən büdcədən kənar mənbələrdən daxil olan vəsaitin həcmnin artırılması.

3. Kiçik innovasiya müəssisələrinin sayının hər il artırılması.

Milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının məqsəd və prinsipləri tapşırıqların və vəzifələrin yerinə yetirilməsində təcəssüm edir, hansıki formalaşması zamanı bir sıra tələbləri təmin etməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişafı qabaqcıl texnologiya və biliklərə əsaslanan elmtutumlu sahələrin inkişafına hədəflənməlidir. Daha doğrusu, innovasiyalı inkişaf konsepsiyasının tətbiqi ilə əlaqədar aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir:

1. İnnovasiyanın tətbiqi və istifadəsinə şirkətlər və təşkilatların stimullaşdırılması. Məqsəd – innovasiyanın sürətli yayılmasına nail olmaq, yeniliklərdən istifadəni aktivləşdirmək, milli müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyini və onların rəqabətqabiliyyətini yüksəltmək, yeni bazarların mənimsənilməsində və yeni iş yerlərinin yaradılmasında şirkətlərə kömək etməkdən ibarətdir ki, bu da son nəticədə ölkənin iqtisadi inkişafını müəyyənləşdirir, vergitutma bazasının genişləndirilməsinə və əhəlinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxarır.

İnnovasiyanın tətbiqi və istifadəsinə şirkət və təşkilatların stimullaşdırılması üzrə vəzifələrin reallaşdırılmasından alınacaq əsas nəticələrə aiddir: şirkətlərin innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin və məqsədyönlülüynün artırılması; şirkətlərdə innovasiya menecmenti təcrübəsinin artırılması; universitetlər, elmi-tədqiqat institutları və şirkətlər arasında yeni əlaqələrin qurulması; konsepsiyanın reallaşdırılması prosesinə cəlb edilən şirkətlərin sürətlə çoxaldılması, eləcə də innovasiya şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətinin və mənfəətin artırılması.

2. İnnovasiya fəaliyyəti subyektlərinin artırılmasının stimullaşdırılması. Məqsəd – innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin artırılması və inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaqdır. Bu vəzifənin reallaşdırılması rəqabət mühitini sağlamlaşdırmağa, investisiya iqlimini yaxşılaşdırmağa, yeni iş yerləri yaratmağa və sosial-iqtisadi göstəriciləri artırmağa kömək edə bilər.

İnnovasiya fəaliyyəti subyektlərinin artırılmasının stimullaşdırılmasından alınacaq əsas nəticələrə aiddir: ölkənin pozitiv innovasiya imicinin yaradılması; dövlət sektorunun iqtisadi inkişaf prosesinə cəlb edilməsi; elmi nəticələrin kommersiyalaşdırılması prosesinə pozitiv münasibətin formalaşması və biznesin

inkışafı üçün elmi potensialdan istifadə olunması; elmi təşkilatların bazasında fəaliyyət göstərən şirkətlərin inkışafı üçün şəraitin yaradılması; biznesin təşkilinin yeni formatına keyfiyyət menecment sistemi daxil edilməklə, standartlaşma üzrə Beynəlxalq təşkilatın standartlarına (İSO) keçmiş şirkətlərin sayının artırılması.

3. Yüksək texnoloji sferaya xarici investisiyanın cəlb edilməsi. Məqsəd – rəqabət üstünlüklərindən, xüsusilə yüksək elmi potensialdan, ucuz işçi qüvvəsindən, əlverişli coğrafi vəziyyətdən istifadə hesabına xarici investisiyanı cəlb etməkdən ibarətdir.

Yüksək texnoloji sferaya xarici investisiyanın cəlb edilməsi vəzifəsinin reallaşdırılmasından alınacaq əsas nəticələrə aiddir: beynəlxalq elm mərkəzlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədar texnoloji sektorlarda kommertiya sazişlərinin müxtəlif formalarının artırılması; dünyanın qabaqcıl innovasiya şirkətlərinin və onların texnologiyalarının cəlb edilməsi; dünyanın elm və texnoloji bazarlarında Azərbaycanın populyarlaşması.

4. Effektiv innovasiya infrastrukturlarının yaradılması. Məqsəd – innovasiya fəaliyyətinin sürətli inkışafına kömək edən effektiv infrastruktur yaratmaqdır. Hət şeydən öncə, kompleks infrastrukturun əsasını formalaşdırmaq və öz inkışafı üçün şərait yaratmaq lazımdır. İnfrastruktur xidmətlərinin tipinə görə aşağıdakı qarşılıqlı əlaqəli sistemlər vardır:

- informasiya təminatı sistemi;
- proqram və layihələrin ekspertiza sistemi;
- maliyyə-iqtisadi təminat sistemi;
- istehsal-texnoloji dəstək sistemi;
- sertifikatlaşdırma sistemi;
- elmtutumlu məhsul bazarına irəliləmə sistemi;
- innovasiya fəaliyyətinin inkışafının koordinasiyası və tənzimlənməsi sistemi.

Bu zaman formalaşmış infrastruktur sistemləri xidmətləri təqdim edildikdə öz hərəkətini koordinasiya etməli, yəni vahid mexanizm kimi işlənilməlidir.

Innovasiya infrastrukturunun elementləri, hansıki bazasında infrastruktur sistemləri inkişaf etdirilməlidir, olmalıdır: dövlət elm mərkəzləri, sahə institutları, ali məktəblər, texnoparklar. Elmi-texniki məhsulun istehsalına və onun bazarda irəliləməsinə bilavasitə cavab verən sistemin elementləri injiniring firmaları olmalıdır. Elmi-texniki və innovasiya fəaliyyətinin infrastruktur təminatına yeni yanaşmanın reallaşması tədqiqat və işləmələr ilə məşğul olan təşkilatlara uğurlu iş üçün zəruri çoxlu komponentlərin olmamasını kompensasiya etməyə və öz işləmələrini kommersiyalaşdırmağa imkan verir.

Bu vəzifənin reallaşmasından alınacaq əsas nəticələrə aiddir: innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin müxtəlif məqsədli qruplarının tələbatına uyğun dəstək göstərməyə qadir peşəkarların olması; real xidmət paketi, hansıki innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin müxtəlif məqsədli qruplarının inkişafını təmin edir.

5. Cəmiyyətdə innovasiya mədəniyyətin səviyyəsinin yüksəldilməsi. Məqsəd – konsepsiyanın məqsədinin reallaşdırılması üçün kadr potensialından maksimum səmərəli istifadə edilməsi hesabına innovasiya mədəniyyətinin səviyyəsini yüksəltməkdir. Yeni ideyanı generasiya etmək qabiliyyəti və onların təcəssümü haqqında obyektiv qərar qəbulu qarşıya qoyulan vəzifənin peşəkarcasına yerinə yetirilməsi konsepsiyasının müxtəlif məqsədlərinin praktiki reallaşdırılması uğurunun vacib amilləridir.

Bu vəzifənin reallaşmasından alınacaq əsas nəticələrə aiddir: konsepsiyanın reallaşdırılmasına cəlb edilmiş müxtəlif məqsədli qruplar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin effektivliyinin yüksəldilməsi; şirkətlərdə və konsaltinq təşkilatlarında kadrların ixtisasının beynəlxalq standartlar səviyyəsinə qədər artırılması.

Konsepsiyanın reallaşdırılması hakimiyyət, sahibkar və təşkilatların koordinasiya fəaliyyətindən daha çox asılıdır, yəni innovasiya inkişaf mexanizminin effektiv fəaliyyəti üç təşkilədicilərlə təmin edilir:

- normativ-hüquqi baza;
- iqtisadi baza;
- təşkilati struktur.

Beləliklə, innovasiyalı inkişafın prinsipləri, məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi kompleks mexanizmin hazırlanmasını zəruri edir, hansıki iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafına təsir edən normativ-hüquqi və təşkilati-iqtisadi amillər mütləq nəzərə alınmalıdır.

2.3. Sənaye-innovasiya klasterlərinin formalaşması və inkişafı

Klaster termini ilk dəfə XIX əsrdə ingiltərə iqtisadçısı Alfred Marşalın əsərlərində işlədilmişdir. O, klaster terminini «lokalaşdırılmış sənaye» və «sənaye rayonu» adlandırmışdı. O, hesab edirdi ki, eyni ərazidə yerləşən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri iri şirkətlərlə rəqabətə girmək qabiliyyətinə malikdirlər. İqtisadiyyatda belə nəticə «sinergetik effekt» adlanır.

A.Marşal «sənaye rayonu» yaratmaq üçün aşağıdakı amilləri əsas sayırdı:

1. İxtisaslı işçi qüvvəsinin ümumi bazası;
2. Rayon daxilində firmalar arasında ticarət;
3. Firmalar arasında əmək bölgüsü.

Nəticə çıxarmaq olar ki, A.Marşala görə klaster – müəssisələrin sahə, yaxud coğrafi təmərküzləşməsidir, hansıki xammal, avadanlıq göndərənlərlə qarşılıqlı fəaliyyət və ayrı-ayrı firma daxilində dərxtisaslaşmış işçilərin yaradılması hesabına resurslara qənaət etməyə imkan verir.

Harvard alimi Maykl Porter sənaye rayonunu şərh edərkən «klaster» terminini işlətmişdir. Məhz o, müasir klaster nəzəriyyəsinin banisi hesab edilir. M.Porter sadəcə yeni termin təklif etməmişdi, həm də dövlətin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə dövlət siyasətinin yeni obyektini göstərmişdi.

Xarici ölkələrin innovasiya siyasətinin ümumi meyillərinə onun formalaşmasına klaster yanaşması aiddir. Klaster nəzəriyyəsinin banisi amerika iqtisadçısı M.Porter özünün “Rəqabət” əsərində ilk dəfə klasterə tərif vermişdir. Klaster – coğrafi əlamətlərinə görə təmərgüzləşmiş qarşılıqlı əlaqəli şirkətlər qrupu, ixtisaslaşmış malgöndərənlər, müvafiq sahələrdə firmalar, həmçinin onların fəaliyyəti ilə əlaqədar müəyyən sahələrdə rəqabətdə olan və eyni zamanda birgə iş görən təşkilatlardır [12, s.485].

Klasterlərin yaradılması ayrı-ayrı sahələrdə iqtisadi artım prosesini sürətləndirir ki, bu da ölkənin innovasiya aktivliyinin və rəqabətqabiliyyətinin artmasına gətirib çıxarır. Xarici ölkələrin təcrübəsi təsdiq edir ki, klasterlərin tərkibində bir qrup sahələrin qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi məşğulluğun və investisiya qoyuluşunun artmasına və milli iqtisadiyyatda qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinin sürətlənməsinə səbəb olur.

Təcrübə göstərir ki, yüksək texnologiyalı müasir istehsal yalnız inteqrasiya: üfüqi, diaqonal və şaquli proseslərə əsaslanıb bilər. İqtisadi tərəqqi səpələnmiş müəssisələrdə deyil, onların birləşməsi və qruplaşması, klasterlər və şəbəkələr ilə inkişaf edərək dərinləşir.

Dövlətin innovasiya siyasətinin formalaşmasının ümumi meyillərinə, innovasiyalı inkişaf ərazilərinin tipini, Avropa İttifaqı ölkələrinin elmi-texniki potensialının yüksək tərəgüzləşməsinə nəzərə almaqla, onun formalaşmasında universitetlərin rolu və yerinin müəyyənləşdirilməsinə yanaşma aiddir.

Universitetlərin klasterə daxil edilməsi ölkənin rəqabət üstünlüyünü təmin edir: investorlar eyni vaxtda iqtisadiyyatın real sektoruna, təhsilə və elmi-tədqiqat işlərinə investisiya yatırı bilər. Belə klasterlərin mühüm fərqli cəhəti onların innovasiya yönümlü olmalarıdır.

İnnovasiyalı klaster – müstəqil müəssisələrin: elmi təşkilatların, universitetlərin, elmtutumlu biznesin, elm və istehsalın qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən, birgə innovasiya fəaliyyətində iştirak edən təşkilatlar və istehlakçıları dəstəkləyən xidmətlərin məcmusudur.

Son illər Azərbaycanda sənaye klasterlərinin yaradılması istiqamətində müəyyən işlər görüldü, yəni sənaye məhələləri, texniki parklar, biznes inkubatorları yaradılıb. Klasterlərin tərkibində kiçik müəssisələrin birgə fəaliyyət göstərməsi kiçik sahibkarlığın sürətli inkişafına və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafda onun rolunun əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb ola bilər.

Şirkətlərin birləşməsinin digər formaları ilə müqayisədə klasterin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, sinergetik effekt alınır. İqtisadiyyatda sinergetik effekt şirkətlər qrupunun birgə fəaliyyətinin nəticəsidir, hansıki öz aralarında qarşılıqlı fəaliyyət

göstərmədikləri zaman onların fəaliyyətinin toplu nəticələrini əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir.

Sinergetik effektin alınması üçün şərtlər aşağıdakılardır:

- əmək bölgüsü (məhsulun keyfiyyətini yüksəldir, hər bir şirkət ixtisaslaşmasına səy göstərir);
- şirkətlərin lokal yerləşdirilməsi (nəqliyyat xərclərinin azaldılması);
- qarşılıqlı fəaliyyətin güzəştli şərti (uzunmüddətli əməkdaşlıqla əlaqədar kontraktların dəyərinin azaldılması);
- ümumi əmək resursları.

Bu şərtlərin yerinə yetirilməsi şirkətlərin maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Daha doğrusu, məhsulun maya dəyərini xeyli azaldır ki, bu da daha çevik qiymət siyasətinin aparılmasına imkan verir; istehsal olunan məhsulun keyfiyyəti yüksəlir ki, bu da klasterə daxil olan şirkətlərin bazar rəqabət qabiliyyətini artırır.

Yuxarıda göstərilən informasiyaları nəzərə almaqla nəticə çıxarmaq çətin deyil ki, məhz həmin amillər şirkətlərin birləşməsi və klasterlərin yaradılması üçün təməl prinsipləri hesab edilir.

Klasterin iştirakçıları nəzəri cəhətdən bir sıra üstünlüklər əldə edirlər, yəni investisiya cəlbəçiliyi artır, xərclər azalır, rəqabət qabiliyyəti yüksəlir və s. Klasterlərin idarəetmə sistemində onun iştirakçıları arasında münasibətlər sistemi böyük rol oynayır, istənilən sistemin isə nəzarətə ehtiyacı vardır.

Hər bir klasterdə daxil olan iqtisadi resursların bölüşdürülməsi, həm də klaster layihələrinin reallaşdırılması üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi ilə klaster inkişaf mərkəzi (KİM) məşğul olur. Əksəriyyət halda bu mərkəzin funksiyasını bələdiyyə orqanları yerinə yetirirlər.

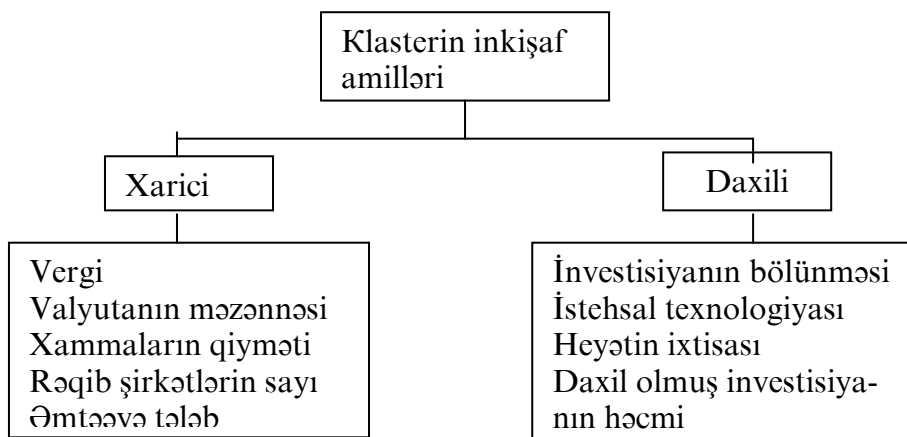
Klaster layihəsinin üç əsas iştirakçıları olur: investorlar, müəssisə və hakimiyyət orqanı. Həmin iştirakçıların hər birinin maraqları təqdim edilir (cədvəl 5).

Cədvəl 5-dən görüldüyü kimi, klaster iştirakçıları arasında maraqları fərqlidir. Klasterin iştirakçılarından hər hansı birinə hakimiyyəti vermək səhv olar, çünki onlar resursları obyektiv bölmək və bütün klasterin maraqlarına uyğun hərəkət etmək iqtidarında deyil.

Klaster iştirakçılarının maraqları

<i>Tələbat</i>	<i>Maraqlar</i>		
	<i>Müəssisənin</i>	<i>İnvestorların</i>	<i>Hakimiyyət orqanlarının</i>
Resurslarda	Maliyyə resursları ilə təmin edilməsi	Müştəri bazasının genişlənməsi. Müəssisənin pul axınlarının toplanması	Regional verginin artması. Sosial layihələrin maliyyələşdirilməsi
Risqlərin azaldılmasında	Konsaltinq, investisiya, informasiya infrastrukturunun inkişafı	İnvestisiyanın qaytarılmasına zəmanət	Əhalinin sosial müdafiəsinin yüksəldilməsi. İşsizliyin azaldılması. Əhalinin gəlirinin artırılması
Cəlinin artırılmasında	Rentabelliyin yüksəldilməsi. Vəsaitin dövr etməsinin sürətlənməsi	Maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi	Layihənin sosial və iqtisadi səmərəliliyi
Rəqabət üstünlüyünün saxlanılması və artırılmasında	Bazar payının artırılması, markasının nüfuzunun artırılması, əmtəənin çeşidinin genişləndirilməsi	İnvestorun reputasiyasının və kapital bazasının artırılması	Nəqliyyat, istehsal, sosial məişət infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Klasterin inkişaf mərkəzinin vəzifəsi klasterin inkişafı amillərini yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir. Bütün amilləri iki qrupa ayırılır: daxili və xarici amillər (şəkil 1).

Şəkil 1. Klasterin inkişaf amillərinin təsnifatı

Şirkət xarici amillərə təsir göstərə bilmir. Daxili amillərə isə şirkət təsir göstərə bilər, onlara müsbət təsir göstərmək Klaster İnkişaf Mərkəzinin əsas vəzifəsi hesab edilir.

Klaster İnkişaf Mərkəzinin işinin effektivliyinin müəyyənləşdirilməsi göstəriciləri qismində xərclərin rentabelliği, xüsusi və borc kapitalın rentabelliği, əmək məhsuldarlığı, reallaşdırılan layihələrin faizi və s. göstəricilərdən istifadə etmək olar. Klaster İnkişaf Mərkəzi bütün klasterin və həm də onun tərkibinə daxil olan hər bir müəssisənin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldə bilər.

1990-cı ildən etibarən xarici ölkələrdə dövlət sahələrin və regionların rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək üçün iqtisadi inkişaf siyasətini klasterlərin formalaşmasına yönəltməyə başlamışdır. Klasterlərin fəaliyyəti nəticəsində əmələ gələn iqtisadi üstünlüklərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

- məhsuldarlığın yüksək səviyyəsi hesabına rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
- yeni müəssisələrin yaranmasının daha yüksək səviyyəsi və sahibkarlığın inkişafı;
- ictimai rifahın – sosial kapitalın və reputasiyanın baş verməsi;
- klasterin iştirakçılarının fəaliyyət növləri arasında qarşılıqlı tamamlamanın inkişafı;
- etibara əsaslanan mühitin formalaşdırılması sayəsində transaksion xərclərin azaldılması.

Klaster innovasiya üçün aşağıdakı amillərin hesabına əlverişli mühit formalaşdırır:

- şirkətlərin, istehlakçıların, malgöndərənlərin və digər institutların təmərküzləşməsi nəticəsində yaranan yaxınlıq daima innovasiyanı stimullaşdırır;
- bir-birilə bağlı sahələrdə şirkətlərin mövcudluğu ilə şərtlənən rəqabət təsiridir ki, bu da ayrı-ayrı firmaların innovasiya fəaliyyətinin inkişafına səbəb olur;
- innovasiyanın kommersiyanı mənimsənilməsi üçün çox mühüm yeniliklərin əldə edilməsi və inkişafı üçün əlverişli klaster mühiti;
- innovasiya ilə əlaqədar riskin və innovasiya fəaliyyətində investisiya nəticələrindən istifadənin geniş diapozonu üçün imkanın yaradılması;
- yeni biliklərin və texnologiyaların inkişafı üçün şirkətlər və elmi-tədqiqat institutları arasında daha sıx qarşılıqlı əlaqənin qurulması.

Klasterlərin fəaliyyəti sayəsində yaranan əhəmiyyətli iqtisadi üstünlüklərin olması klaster yanaşmasının dünyada genişlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının 50 faizi klasterləşmişdir.

Avropa klaster rəsədxanasının məlumatlarına görə bu gün Qərb və Şərqi Avropanın 28 ölkəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində 2101 klaster fəaliyyət göstərir, hansıki onlarda 42 milyon nəfər işçi qüvvəsi çalışır. ABŞ-da 300 klaster fəaliyyət göstərir ki, onlardan 240 regional klasterlərdir. Dünyanın 100-dən çox ölkəsi və regionlarının klasterlərin inkişafına dair proqramları vardır.

Dövlət tərəfindən klasterlərə olan münasibət klaster siyasəti adlanır. Klaster siyasəti iqtisadi siyasətin başqa növləri ilə əlaqədardır. Belə ki, sənaye siyasətindən iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarında fokuslaşma və həmin sektor üçün spesifik tədbirlər görülmüşdür. Ərazi inkişaf siyasətindən biznesin elmi-tədqiqat və təhsil institutlarının qarşılıqlı fəaliyyətinə və daha geniş biznes-əhalinin qarşılıqlı fəaliyyətinə hədəflənmə (yönəlmə), yəni şəbəkə istiqamətlənmə. Kiçik və orta biznesə dəstək siyasətindən klaster siyasəti kiçik biznesin inkişafının vacibliyi götürülür. Elmi və texnoloji siyasətdən tədqiqatların maliyyələşdirilməsi götürülmüşdür.

Klasterlərə dəstək sahəsində müasir dövlət siyasəti çoxlu milli xüsusiyyətlərlə müəyyən edilir ki, bu da müxtəlif cür olar və çıxış edə bilər:

- dəqiq müəyyən edilmiş strategiya və ayrılmış büdcə ilə konkret siyasət, hansıki bir sıra sənaye sektorlarını və klasterlərin inkişafının müxtəlif aspektlərini əhatə edir;

- klasterlərin inkişafının bəzi aspektlərində sfokuslaşma siyasət: biznes daxili, yaxud biznes və elmi-tədqiqat təşkilatları arasındakı şəbəkə qarşılıqlı fəaliyyət;

- siyasət iqtisadi inkişafın digər strategiyalarının elementi kimi.

Klaster siyasəti ümumi şəkildə müxtəlif səviyyələrdə dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilən və klasterlərin yaradılmasına, səfərbərliyə alınmasına, güclənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin məqsədi, vəzifələri, prioritetləri və

prinsiplərin məcmuusunu təqdim edir. Məsələn, Daniyanın klaster siyasəti aşağıdakı istiqamətlərdən ibarətdir:

- şirkətlərin fəaliyyəti üçün ümumi şəraitin yaxşılaşdırılması;
- innovasiya fəaliyyətindən effektin artırılmasına xidmət edən təşkilatlararası biznes-şəbəkənin yaradılması.

Klaster siyasətini dar və geniş mənada başa düşmək lazımdır. Dar mənada klaster siyasəti dedikdə, mövcud klasterlərin gücləndirilməsinə, yaxud yeni klasterlərin yaradılması üçün şəraitin yaradılmasına yönəldilən kompleks dövlət tədbirləri başa düşülür. Geniş mənada klaster siyasəti aşağıdakı tip dövlət tədbirlərini əhatə edir: əlverişli innovasiya mühitinin yaradılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər; kiçik və orta biznesə dəstək iqtisadi siyasətin ənənəvi tədbirləri; klasterlərin yaradılması və gücləndirilməsi üzrə xüsusi klaster siyasəti.

Avropa alimləri, tədqiqatçıları klasterli inkişaf siyasətini dörd müxtəlif səviyyəli kompleks tədbirlər şəklində təqdim edirlər:

1. Makroiqtisadi siyasət tədbirləri. Bu milli iqtisadiyyatın stabilliyinin təmin edilməsini və innovasiyalı inkişaf və klasterlərin yaradılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur;

2. Klasterin infrastrukturunun yaradılması üzrə tədbirlər. Klasterin infrastrukturunun yaradılması vəzifəsi fəaliyyətin növündən asılı olaraq həll edilir. Bu mərhələdə klasterin fəaliyyətinin tənzimlənməsi və klaster çərçivəsində istehsal olunan məhsul üçün bazarın yaradılması üzrə normativ aktların qəbuluna dair məsələlər həll edilir;

3. İnnovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi tematik proqramı, innovasiya siyasəti, beynəlxalq əməkdaşlıq, ixracın stimullaşdırılması tədbirləri. Bu tədbirlər ümumi xarakter daşıyır və klasterləşmə prosesinə bilavasitə təsir edir;

4. Klasterlərə dəstək spesifik proqramı - klasterlərə maliyyə və texniki dəstək üzrə tədbirləri nəzərdə tutur.

Klaster siyasəti proqramlar vasitəsilə reallaşdırılır. Klasterlərin inkişafı üzrə milli proqramları Avropa İttifaqı üzvlərinin 26 dövlətində 69 klaster proqramları həyata keçirilir. Belə proqramlar iqtisadi siyasətin alətləri arasında mühüm yer tutur, milli və regional strategiyaya daxil edilir və onların reallaşdırılmasına əhəmiyyətli büdcə vəsaiti ayrılır.

FƏSİL 3. VENÇUR KAPİTALI İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞININ İNFRASTRUKTUR ELEMENTİ KİMİ

3.1. İnnovasiya sahibkarlığına maliyyə-kredit dəstək mexanizmi

Biznesin və bütövlükdə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafında, təkraristehsal prosesinin normal həyata keçirilməsində infrastruktur böyük rol oynayır. Müvafiq infrastruktur yaratmadan biznesi və onun prioritet istiqaməti olan sahibkarlıq fəaliyyətini effektiv inkişaf etdirmək qeyri mümkündür.

“İnfrastruktur” termini latın mənşəlidir, (“infra” – aşağı, alt və “struktura” – tikili, yerləşmə) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. “İnfrastruktura” anlayışı ilk dəfə 1940-cı ildən qərb ədəbiyyatında, 1960-cı ildən isə sovet ədəbiyyatında işlədilməyə başlanılmışdır.

İqtisad elminin banilərindən olan P.Samuelsonun fikrincə “infrastruktur” terminini iqtisadi ədəbiyyata amerika alimi P.Rozenpqeyn-Rodan (1950-ci ildə) gətirmişdir, hansıki infrastrukturu iqtisadiyyatın əsas sahələrində xüsusi sahibkarlığın davamlı inkişafını təmin edən və bütün əhalinin tələbatını ödəyən ümumi şəraitlərin kompleksi kimi müəyyənləşdirmişdir.

K.Marks demişdir ki, “infrastruktur” anlayışı əslində istehsalın maddi şəraitini əks etdirən ümumi əmək vasitələri anlayışıdır, onsuz əmək prosesi ya tamamilə mümkün deyil, ya da qeyri-təkmil şəkildə baş verir. O, əmək vasitələri dedikdə istehsal binalarını, kanalları, yolları və torpağı nəzərdə tuturdu.

Almaniya iqtisadçısı R.Yoximsen infrastrukturu material, institusional, xüsusi tikililərin və şəraitlərin toplusu kimi müəyyənləşdirir, hansıki təsərrüfat vahidlərinin sərəncamlarında olur və amillərin (əmək, torpaq və kapital) bərabər qoyuluşuna bərabər gəlirin alınmasını təmin edir.

Keçmiş SSRİ-də 1960-cı ildən etibarən infrastruktur anlayışına maddi istehsalın davamlı inkişafına xidmət sahələrinin məcmusu kimi yanaşılmağa başlandı. Sovet iqtisadçı alimləri infrastruktur probleminin bəzi aspektlərini tədqiq edərək sanballı əsərlər nəşr etdirmişlər. Həmin iqtisadçı alimlərin sırasında Azərbaycan alimlərinin də adlarını çəkmək olar.

Professor V.T.Novruzov yazır ki, infrastruktur hərfi mənada tikintinin kənardan görünməyən alt hissəsi, özülü mənasını daşıyır, iqtisadi mahiyyət baxımından isə iqtisadiyyatın özülünü təşkil edən sahələrin məcmusu kimi qəbul edilir. Başqa sözlə, infrastruktur sahələri maddi istehsalın fəaliyyətini, işçi qüvvəsinin təkraristehsalını və əhalinin gündəlik həyat tərzini təmin edən kompleks kimi müstəsna əhəmiyyətə malikdir [1].

Professor R.M.Cəbiyevin fikrincə, infrastruktur öz mahiyyəti və təbiəti etibarilə canlı orqanizm kimi iqtisadi sistemə nüfuz etməkdə onun fəaliyyətini təmin edən institutların bütöv bir kompleks halında çıxış edir. Bazar (biznes) infrastrukturunu çoxsaylı meyarlar əsasında bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən bazarlardan ibarətdir [2].

AMEA-nın mübir üzvü, professor T.S.Vəliyev yazmışdır ki, infrastruktur anlayışında iqtisadiyyatın başqa sahələrinə xidmət göstərən sahə və özlərin (müəssisələrin) məcmusu ifadə olunur. Deməli, onun məcmusunda hansısa bir sahəyə xidmət göstərmək ifadəsi müəyyənedici istiqamətdir [3, s.13].

İnfrastruktur klassik baxımdan bütöv iqtisadi sistemin vacib komponenti sayılır. İnfrastruktur bir tərəfdən tabeçi və köməkçi xarakter daşıyan iqtisadi həyatın qurulmasının tərkib hissəsini ifadə edir və dayanaqlı sosial-iqtisadi inkişafı təmin edir, digər tərəfdən isə iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif növlərinin inkişafının strateji və taktiki istiqamətlərini, hədəfini müəyyənləşdirir.

İnfrastrukturun tərkibinə aid iqtisadçı alimlərin klassik baxışlarında iki yanaşma fərqləndirilir: geniş və məhdud. Birinci yanaşmada infrastruktura praktiki olaraq iqtisadiyyatın qeyri istehsal sferasının sahələri aid edilir. İkinci yanaşma infrastruktur kompleksinə daxil edilən sahə elementlərinin tərkibini, məhsulun və informasiyasının hərəkət prosesinin sürətləndirilməsini təmin edən sahələrin dairəsini məhdudlaşdırır (bura rabitə, nəqliyyat, ticarət və s. sahələri daxil edir). Sözüün dar mənasında bu əmtəə tədavülü sisteminin elementləri olan anbar, təchizat-təminat, ticarət və nəqliyyat təşkilatlarıdır.

İqtisadçıların digər qrupu infrastruktur anlayışını daha geniş mənada təsəvvür edir və ona praktiki olaraq iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi element-

lərini daxil etməklə bütün bazar institutlarını aid edirlər. Rusiya iqtisadçısı A.Y.Şaripov infrastrukturunu maddi istehsala xidmət göstərən, əhali üçün xidmətlər və mənəvi nemətlər istehsal edən, xalq təsərrüfatında iqtisadi dövriyyəni təmin edən, ətraf mühitin mühafizəsinə və təkraristehsala şərait yaradan iqtisadi sferaların və alt sahələrinin məcmusu kimi müəyyənləşdirir. İ.F.Çernyavski qeyd edir ki, infrastruktur həm bütün xalq təsərrüfatına, həm də onun ayrı-ayrı sferalarına və kompleksə bütövlük xarakteri verir, hansıki funksional təyinatı birincisi, əsas istehsalın effektiv fəaliyyət göstərməsini təmin edən ümumi şəraitin yaradılmasından, ikincisi, işçi qüvvəsinin təkraristehsalını təmin etməkdən ibarət olan sahələr, istehsal və fəaliyyət növləri şəklində məhsuldar qüvvələrin elementlərinin məcmusunu ifadə edir. A.Y.Şaripov və İ.F.Çernyavskinin nöqtəyənəzlərinə uyğun olaraq “İnfrastruktur” anlayışı dedikdə bütün növ bazarların uğurlu fəaliyyətini və bazar münasibətlərinin inkişafını təmin edən təşkilatların, dövlət və kommərsiya firmalarının məcmusu başa düşülür.

Q.N.Timofeyevanın fikrincə, “infrastruktur” anlayışını açıqlayarkən nəzərə almaq lazımdır ki, söhbət ümumiyyətlə şərait barədə deyil, istehsala lazımi resursların cəlb edilməsini, istehsal amillərinə və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin genişlənməsinə xidmət göstərilməsini təmin edən təkraristehsal şəraitinin yaradılması haqqında gedir.

Funksional əlamətlərinə görə infrastrukturлар aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

a) İnformasiya – kommərsiya infrastrukturları (marketinqlər, reklam agentlikləri, kommərsiya fəaliyyəti haqqında informasiyaların toplanması, emalı və ötürülməsi mərkəzləri və s.);

b) İqtisadi – hüquqi infrastrukturлар (məhkəmələr, məsləhət-hüquq firmaları, vəkillər və notariat kontorları və s.);

c) Ticarət – vasitəşi infrastrukturлар (yarmarkalar, birjalar, ticarət firmaları, nümayəndəliklər, kommərsiya mərkəzləri və s.);

d) Maliyyə-kredit infrastrukturları (kommərsiya bankları, kredit və sığorta təşkilatları).

İnfrastrukturlara funksional yanaşma daha məqsədüyükün hesab edilir, çünki bu halda infrastrukturular təşkilati, istehsal və sosial funksiyaların xüsusi məcmusu kimi səciyyələnir, həm də burada funksiyanın vasitəsilə infrastrukturun iqtisadi mahiyyətini və məzmununu açıqlamaq mümkündür.

İqtisadi ədəbiyyatda maliyyə-kredit infrastrukturunun xüsusiyyətləri barədə müxtəlif fikirlərə rast gəlinir. Məsələn, K.V.Şurayeva maliyyə-kredit infrastrukturunu dedikdə pul, fond və investisiya bazarları çərçivəsində fəaliyyət göstərən və onların fəaliyyətinin normal rejiminin təmin edilməsi üzrə funksiyaları yerinə yetirən institutların (kredit-bank təşkilatları, fond birjalari, maliyyə, investisiya və sığorta şirkətləri) məcmusu başa düşür. V.F.Ştukaçın fikrincə, aqrar-sənaye kompleksinin maliyyə-kredit infrastrukturunu pul, fond və investisiya bazarları çərçivəsində fəaliyyət göstərən, onların və bütövlükdə regional kompleksin fəaliyyətinin normal rejiminin təmin edilməsi üzrə funksiyaları yerinə yetirən institutların (kredit-bank təşkilatları, fond birjalari, maliyyə, maliyyə və sığorta şirkətləri) məcmusunu ifadə edir. Q.V.Timofeyanın fikrincə, ASK-nın maliyyə-kredit infrastrukturunu təkraristehsal prosesinin normal fəaliyyəti və kəndin sosial sferasının inkişafı üçün zəruri maliyyə təminatı yaradan institutların məcmusunu ifadə edir.

ASK-nın maliyyə-kredit infrastrukturunu iki nisbətən müstəqil altsistemdən ibarətdir: maliyyə və kredit. Maliyyə alt sisteminin əsasını kənd təsərrüfatının inkişafına maliyyə dəstəyi üçün yönəldilən pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzrə iqtisadi subyektlər arasında qurulan münasibətlər təşkil edir. Kredit altsisteminin əsasını isə kreditorlar və borcalanlar arasında ödənilməlilik, qaytarmalılıq və təcillik prinsipi əsasında pul, yaxud əmtəə formasında vəsaitlərin hərəkəti üzrə iqtisadi münasibətlər təşkil edir, hansıki bu rolda dövlət, kənd təsərrüfatı müəssisələri, ev təsərrüfatları və ictimai təşkilatlar çıxış edə bilərlər. ASK infrastrukturunun kredit altsisteminin inkişafı kənd təsərrüfatı istehsalının yaz və payız tsiklləri ilə əlaqədar il ərzində yaranan mövsümlüyü aradan qaldırmağa imkan verir [14].

ASK sistemində maliyyə-kredit infrastrukturunun yerinə yetirdiyi əsas funksiyalar aşağıdakılardır:

- iqtisadi agentlərin artıq əmanətlərinin toplanması və onların digər agentlər arasında bölüşdürülməsi funksiyası. Pul vəsaitlərinin toplanması və istifadəsi müvafiq fondlar (büdcə, sosial sığorta fondu, xüsusi fondlar, müəssisənin fondu) vasitəsilə həyata keçirilir;

- ASK-nın müəssisə və təşkilatlarında təkraristehsal prosesində kapitalın dövriyyəsinin bütün mərhələlərində material və maliyyə resurslarının hərəkətinin balanslılığının təmin edilməsilə əlaqədar təkraristehsal funksiyası;

- elmi-texniki inkişafa və sosial problemlərin həllinə maliyyə münasibətləri göstərən subyektlərin fəaliyyətini stimullaşdırılmasına yönəldilən motivasiya funksiyası. Bir çox hallarda az gəlirli əhali qruplarının müəyyən resursları alması kimi sosial məqsədlərə nail olmağın stimullaşdırılması iqtisadi məqsədlərə (təhlükəsizliyin və etibarlılığın qorunub saxlanması, istehlakçıların mühafizəsi, rəqabətin inkişafı) də çatmağa kömək edə bilər;

- maliyyə vəsaitləri fondlarının düzgün və vaxtında formalaşmasına və onlardan məqsədyönlü və effektiv istifadə edilməsinə nəzarət funksiyası;

- ayrı-ayrı əmtəə istehsalçılarının istehsal tsikllərinin müvəqqəti uyğun gəlməməsinin aradan qaldırılması, kredit pulların və kredit əməliyyatların istifadəsi əsasında iqtisadi proseslərin rasionlaşdırılması və sürətləndirilməsi funksiyası;

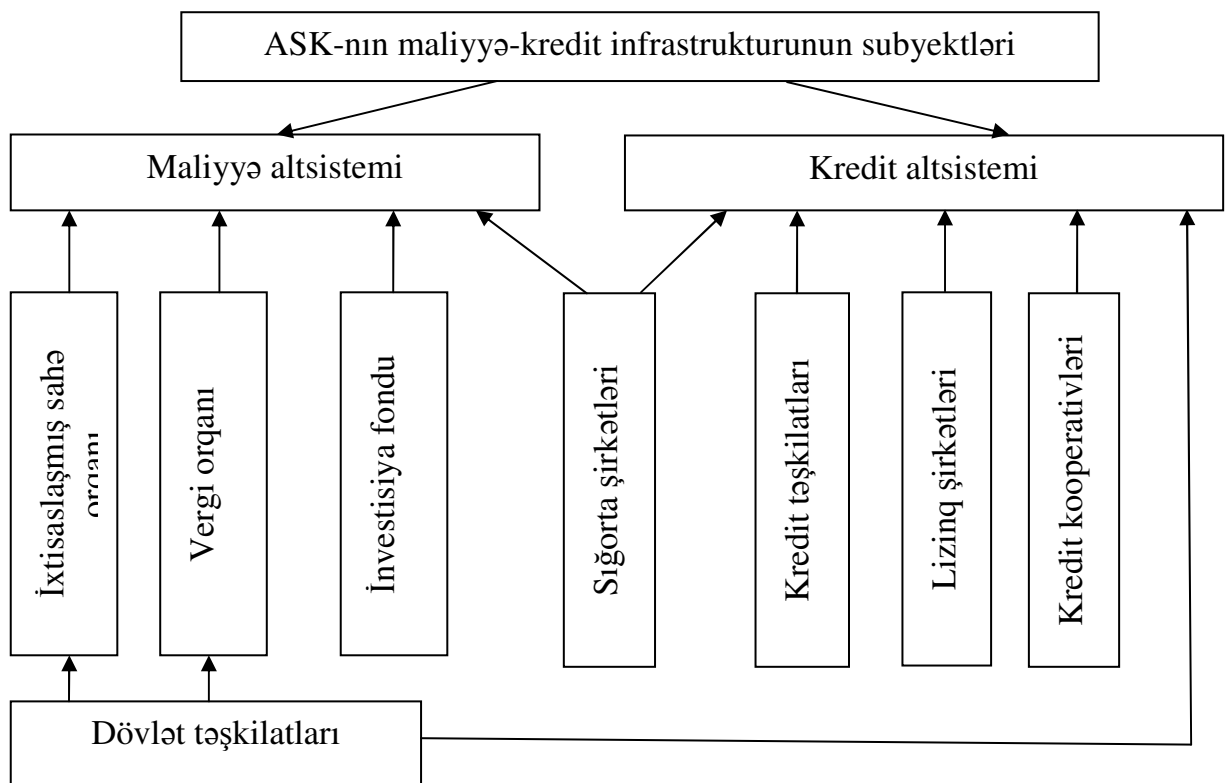
- iqtisadi proseslərin rasionlaşdırılması funksiyasının yerinə yetirilməsi zamanı mümkün maneələrin aradan qaldırılmasına yönəldilən tənzimləyici və reqlamentləşdirici funksiya.

Bəzi iqtisadçılar hesab edirlər ki, ASK-da fəaliyyət göstərən maliyyə institutlarının əsas funksiyaları aşağıdakılardır: hesab-kassa xidməti; maliyyə aktivlərinin toplanması və qənaətlə istifadəsi; təkraristehsal prosesi iştirakçıların kreditləşdirilməsi; əmlakın və sahibkarlıq risklərinin sığortalanması; investisiyalaşdırma; lizinq əməliyyatlarının aparılması; audit və konsaltinq xidmətlərinin göstərilməsi.

Biznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun subyektləri kimi iştirak xarakterindən (maliyyələşdirmə, kreditləşdirmə) və oynadığı rolundan (kreditor, borcalan) asılı olaraq çıxış edə bilər:

- dövlət (Mərkəzi bank);
- banklar (kommersiya, kapital, investisiya, ipoteka);
- müəssisələr;
- əhali;
- maliyyə təşkilatları (maliyyə və sığorta şirkətləri, fond birjalari, broker firmaları, pensiya fondları);
- sosial institutlar (sığorta, kredit kooperasiyası).

Sistemləşdirmək məqsədilə biznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun subyektlərini iki qrupa ayırmaq olar: maliyyə altsisteminin subyektləri və kredit altsisteminin subyektləri (şəkil 2).

Şəkil 2. Biznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun subyektləri

Maliyyə-kredit infrastrukturunun subyekti kimi dövlət maliyyə resurslarını toplayaraq və bölüşdürərək geniş təkraristehsalın həyata keçirilməsinin və əhəlininhəyat fəaliyyətinin əsasını təmin edən şəraitin yaradılmasında iştirak edir.

Beləliklə, biznesin maliyyə-kredit infrastrukturunu təkraristehsal prosesinin normal fəaliyyəti və sosial infrastrukturun inkişafı üçün zəruri maliyyə şəraitinin yaradılmasına səbəb olan funksiyaların reallaşdırılmasına səbəb olan funksiyaların reallaşdırılmasına əsaslanan institutların məcmusudur, hansıki subyektləri maliyyə resurslarının toplanması və bölüşdürülməsi, təsərrüfat subyektləri və iqtisadi sferalar arasında kapitalın formalaşması və hərəkəti proseslərini həyata keçirir.

Maliyyə-kredit infrastrukturunda maliyyələşdirmə və kreditləşdirmənin altsistemləri arasında əlaqələndirici vəziyyətlə məşğul olan xüsusi inteqrasiyalaşan blok ayrılır, hansıki tərkibinə sığorta, vençur maliyyələşdirməsi, lizinq, franşayzing daxil edilir.

Maliyyə blokunda (altsistemində) dövlət maliyyələşdirməsi və subsidiya ASK-nın maliyyə-kredit infrastrukturunun elementləri hesab olunur. Ayrılan vəsaitin bölüşdürülməsi bir neçə istiqamətlər üzrə aparılır: əmtəə istehsalçılara barbaşa büdcə dəstəyinin göstərilməsi; məqsədli proqramların maliyyələşdirilməsi; idarəetmə strukturlarının saxlanılması, həmçinin elmi məsləhətlər verən və informasiya xidmətləri göstərən təşkilatlar.

Kənd təsərrüfatının inkişafına və ərzaq məhsulları bazarının təkmilləşdirilməsinə dair Dövlət Proqramı çərçivəsində ASK-ya dövlət dəstəyi aşağıdakı istiqamətlər üzrə subsidiyaların verilməsi formasında həyata keçirilir:

- cins heyvandarlığa dəstək göstərilməsi;
- kimyəvi maddələrin əldə edilməsi;
- kənd təsərrüfatı bitkilərinin və çoxsaylı əkilmələrin məhsuldarlığının sığortalınması;
- kredit faizlərinin ödənilməsi üzrə xərclərin bir hissəsinin kompensasiyası;
- bitkiçilik sahələrinin inkişafı;
- iqtisadi cəhətdən daha əhəmiyyətli regional proqramların reallaşdırılması.

Kənd təsərrüfatında mövsümlüklə əlaqədar olaraq əsas və dövriyyə fondlarının dövriyyəsinin fasiləsizliyini təmin etmək üçün borc vəsaitlərin, o cümlədən bank kreditlərinin alınması zəruriyyətə çevrilir. Kommersiya banklarının kreditləri üzrə faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması büdcə vəsaitlərinin

bölüşdürülməsinin digər növləri ilə müqayisədə müəyyən üstünlüklərə malikdir ki, onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- büdcə vəsaitləri büdcə dövrünün axırında təsərrüfat subyektləri banklar qarşısında öz borclarını ödədikdən sonra xərclənir, büdcə vəsaitinin birbaşa xərclənməsində bu məsrəflər ilin əvvəlində baş verir. Dövrün axırına ayrılan məsrəflər qiymətdən düşür və büdcəyə ucuz qalır;

- kənd təsərrüfatının kreditləşməsinə kommersiya bankları cəlb edilir, hansiki müvafiq aparat yaradır, müştəri formalaşdırır, sektorda əlaqə qurur, hətta onlara kredit subsidiyalarını ləğv edərkən bu sektordan çıxıb getmək asan başa gəlmir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində biznesin kreditləşdirilməsi əsasən kommersiya bankları vasitəsilə həyata keçirilir. Kreditləşdirmə kənd təsərrüfatı istehsalının effektivliyinin və rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar aparılmalıdır.

Aqrar sahədə sahibkarlara, kəndli fermerlərə maliyyə dəstəyinin formalarından biri subsidiyalardır. Aqrobiznesin bir çox subyektləri üçün maliyyə dəstəyinin bu formasından istifadə çətin başa gəlir, çünki kreditin qaytarılmasının təmin olunması problemi həll edilməmiş qalır, kreditin alınması proseduru mürəkkəbdir. Bu təsərrüfat subyektlərinin kreditləşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

Aqrobiznesin kreditləşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri kimi kənd təsərrüfatı istehlak kooperasiyasının inkişaf etdirilməsidir. Müasir maliyyə-kredit sisteminin mühüm elementlərindən biri olan kənd təsərrüfatı kredit istehlak kooperasiyası kiçik aqrobiznesə xidmət göstərməlidir. Kredit – kooperativ sektorun müasir vəziyyəti və inkişaf meyilləri təsdiq edir ki, kənd istehlak kooperasiyası aqrobiznes subyektlərinin bir sıra istehsal və sosial-iqtisadi problemlərini həll edə bilər:

- kəndli fermer təsərrüfatlarını zəruri kredit resursları və maliyyə xidmətləri ilə təmin etmək;

- borc vəsaitlərin qaytarılmaması riskini azaltmaq və maliyyə institutu kimi kooperativin kreditqabiliyyətini yüksəltmək;

- sahibkarlığı inkişaf etdirməklə kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafına səbəb olmaqla fermerlərin və kiçik sahibkarlığın ödəməqabiliyyətinin səviyyəsini və maliyyə dayanıqlığını artırmaq;

- kənd yerlərində məşğulluq və maliyyə-kredit infrastrukturu probleminin həllinə kömək edən kiçik aqrobiznesin ilkin kapitalını təmin etmək;

- investisiyalaşdırma obyektı kimi aqrar sektorun cəlbediciliyini artırmaq və gələcəkdə kənd təsərrüfatında investisiyanın əsas mənbəyinə çevirmək.

Aqrobiznesin kiçik subyektlərinin bütün büdcə dəstəyindən istifadə etmək və kommersiya banklarından kredit almaq imkanına malik olmamalarına baxmayaraq Azərbaycanda kiçik sahibkarlığa real büdcə dəstəyi sistemi yoxdur. Kredit siyasəti sahəsində kənd təsərrüfatı üçün faiz dərəcəsinin azaldılması şərtilə kreditlərdən ciddi şəkildə məqsədyönlü istifadəsi çox vacibdir.

Aqrar sahənin inkişafının stimullaşdırılmasına dövlətin maliyyə dəstəyi büdcə təsisatları, o cümlədən subsidiyalar vasitəsilə həyata keçirilir. Aqrar sahənin inkişafına maliyyə dəstəyi kəndli fermer təsərrüfatlarının zərərlərinin kompensasiya edilməsi və müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin son nəticələrinin yüksəldilməsinə nail olunması ilə səciyyələnir.

Kiçik biznesin inkişafı Azərbaycan dövlətinin müasir iqtisadi siyasətinin prioritet vəzifələrindən biridir. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)”, 2004-2013-cü illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları, sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqi, həmçinin sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ölkədə kiçik biznesin davamlı inkişafı istiqamətində məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Kiçik biznes subyektləri bazarda eyni vaxtda həm istehsalçı, həm də istehlakçı rolunda çıxış edirlər, onların bazar konyukturunun dəyişilməsinə tez reaksiya verməsi, dar ixtisaslaşması, istehlakçılarla sıx qarşılıqlı əlaqəsi, nisbətən

az həcmli start kapitalla fəaliyyətə başlamaq imkanı və digər cəhətləri kiçik biznesin müsbət məziyyətlərini ifadə edir.

Aqrar sektorda kiçik təsərrüfatçılıq formaları çoxukladlı iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsidir. Hazırda kəndli (fermer) təsərrüfatları, şəxsi yardımçı təsərrüfatlar və digər kiçik təsərrüfatçılıq formaları kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və realizasiyası ilə məşğul olur və müxtəlif növ xidmətlər göstərirlər. Kiçik aqrobiznes subyektləri bir sıra funksiyaları yerinə yetirərək kəndin həyat tərzini və xalqın adət ənənələrini qoruyub saxlayırlar; məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə və əhalinin gəlirlərinin artırılmasına səbəb olurlar; əhalinin orta təbəqəsinin formalaşmasına zəmin yaradırlar; kənd mənzərəsini qoruyub saxlayır və kənd yerlərində ekoloji vəziyyəti yaxşılaşdırırlar.

Kiçik əmtəə istehsalçılarının xüsusi maliyyələşdirmə mənbələrinin olmaması ucbatından onlar kənd təsərrüfatı kreditlərinin alınmasında müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Kommersiya bankları kiçik aqrobiznesin tələbatının ödənilməsini təmin edən ixtisaslaşmış kredit texnologiyaları işləyib hazırlamamışlar. Kiçik aqrobiznesə maliyyə-kredit dəstək mexanizmlərindən biri dövlət təminatı fondlar sistemi ola bilər. Aqrar sektorda fəaliyyət göstərən, xarici maliyyə və kredit resurslarına faktiki çıxışı olmayan təsərrüfat subyektlərinə kiçik əmtəə istehsalçıları və istehlak kooperativi formasında onların birliklərinin müxtəlif tipləri aiddir.

Kiçik aqrobiznes subyektləri üçün bank kreditləşməsindən istifadə ilə bağlı problemin həlli mikromaliyyələşmə vasitəsilə mümkündür. “Üçüncü dünya” ölkələrində mikromaliyyələşmə proqramı “kasıbçılıqla mübarizə” aləti kimi reallaşdırılır və əsasən xeyriyyəçilik xarakteri daşıyır. Lakin postsovet məkanında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında mikrokreditləşmə proqramı başlanğıcda kiçik müəssisələrin maliyyə tələbatının ödənilməsinə yönəldilir və bazaryönümlü xarakter daşıyır. Mikrokreditləşmənin biznesin maliyyələşdirilməsinin digər formalarından fərqli cəhəti ssudanın böyük məbləğdə olmamasıdır, lakin mikrokredit üçün vahid standart mövcud olmadığına görə onun məbləğinin həddi müxtəlif ola bilər. Belə ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində mikrokreditin həddi

adətən 500 ABŞ dolları civarındadır (təcrübədə bəzən bu rəqəm 1min dollara çatır).

Mikrokreditləşmə hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarların sayının və vergi daxilolmalarının artması, bank sektorunun vasitəsilə kiçik müəssisələrin gələcək inkişafı üçün kredit tarixinin olması ilə əlaqədar məsələlərin həllinə imkan verir. Mikrokreditləşmə maliyyə resurslarına daim ehtiyacı olan, ancaq bank xidmətlərindən istifadə etmək imkanı olmayan kiçik müəssisələrin tələbatının ödənilməsinə xidmət edir.

Son illər həm bazarın potensial iştirakçıları tərəfindən, həm də dövlət hakimiyyət orqanları və sahibkarlıq cəmiyyəti tərəfindən mikrokreditləşmə xidmətinə marağın artması müşahidə olunur. Mikrokreditləşdirmə təşkilatlarının kiçik biznesə mikrokreditləşmə xidməti göstərən çoxsaylı təşkilati-hüquqi formalarından aşağıdakı qrupları ayırmaq olar:

- bütün tip kredit kooperativləri;
- kiçik sahibkarlığa dəstək dövlət regional və bələdiyyə fondları, hansıki bank lisenziyası almadan kredit vermək hüququ vardır;
- kiçik sahibkarlığa dəstək xüsusi fondları və beynəlxalq mikromaliyyələşmə təşkilatları;
- kommersiya banklarının kredit resurslarını almağa imkanı olmayan kiçik sahibkarlıq subyektlərinə qısamüddətli borc şəklində maliyyə yardımının göstərilməsi;
- borc vəsaitlərdən istifadə olunması və kredit tarixinin genişləndirilməsi üzrə təcrübənin əldə edilməsində kiçik müəssisələrə və fərdi sahibkarlara yardım göstərilməsi, hansıki onları kommersiya banklarının potensial müştərilərinə çevirir.

Maliyyə xidməti kənd təsərrüfatında və ixrac yönümlü məhsullar istehsal edən sahələrdə kiçik müəssisələrin sosial əhəmiyyətli layihələrini maliyyələşdirmək üçün təqdim edilir. Mikrokreditləşmə dəstəyi subyektlərin vəsaitlərinin cəlb edilməsinə və onların müsabiqədə iştiraklarına hesablanır, kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin subsidiyalaşdırılması planlaşdırılır ki, bu vəsaiti mikromaliyyələşmə təşkilatı kommersiya bankından alır. Ekspert qiymətləndirməsinə görə bank kreditləri üzrə faiz dərəcəsinin yarısının subsidiyalaşdırılması son borcalan üçün

faiz dərəcəsinin ikiqat azalmasına səbəb olur. Bununla əlaqədar kiçik aqrobiznes müəssisələrinə maliyyə-kredit dəstəyinin bu formasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi problemi tədqiq edilməlidir. Bu zaman kiçik müəssisələr üçün kreditlərin alınması imkanları; kreditlərin təqdim edilməsi şərtləri; kiçik biznesə regional dəstəyin maliyyə-kredit mexanizminin səmərəlilik göstəriciləri kimi məsələlərin həllinə ciddi diqqət yetirmək gərəkdir.

Kiçik müəssisələr mikrokreditlər almaq üçün aşağıdakı şərtlərə mütləq riayət etməlidirlər:

- müəyyən vaxt müddətində kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin həcmi məhsulun realizasiyasından alınan mənfəətdən az olmalıdır;
- xalis mənfəətin həcmi borc öhdəliklərini üstələməlidir.

Kiçik aqrobiznesə regional dəstəyin maliyyə-kredit mexanizminin fəaliyyət göstərməsinin məqsədi konkret region üçün daha əhəmiyyətli sosial-iqtisadi məsələləri: yeni iş yerlərinin yaradılması; regional büdcənin möhkəmləndirilməsi; regionun iqtisadiyyatının strateji əhəmiyyətli sahələrinin inkişafına kömək göstərilməsi; kiçik biznes müəssisələrində ixrac yönümlü məhsullar və defisit əmtəə və xidmətlər istehsalının artırılması; sosial əhəmiyyətli məhsul istehsalı və s. məsələləri həll etməkdən ibarətdir. Bu məqsədin formalaşması kiçik biznesə regional dəstəyin maliyyə-kredit mexanizminin effektiv fəaliyyəti üçün əlverişli şəraiti müəyyənləşdirməyə imkan verir. Belə şərait həm müvafiq maliyyə-kredit dəstəyi almış kiçik müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində yaranan daxili (endoqen) effekti, həm də kiçik müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə münasibət üzrə xarici (ekzoqen) effekti nəzərə alır.

Beləliklə, maliyyə-kredit dəstəyinin alınması zəruriyyətini dərk edərək kiçik müəssisələr müəyyən məqsəd (əsas fondların təzələnməsi, dövriyyə vəsaitlərinin artırılması, investisiya layihələrinin reallaşdırılması, yeni kiçik müəssisələrin yaradılması) üçün özlərinin gələcək inkişafına yönəldiləcək müəyyən müddətə zəruri maliyyə-kredit resursları alırlar. Maliyyə-kredit dəstəyinin müxtəlif formalarından istifadə etməklə kiçik müəssisələrin sonrakı fəaliyyəti səmərəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsində, yeni istehsalın və mənfəətin artırılmasında, rentabelliyin yüksəldilməsində təzahür edən daxili

(endoqen) effekti formalaşdırır. Bu öz növbəsində ümumi daxili məhsulun artmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, büdcəyə vergi daxilolmalarının çoxalmasına, xüsusi gəlir mənbələrinin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Kənd təsərrüfatının inkişafında kiçik müəssisələrin (fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının) rolu və əhəmiyyəti ilbəl artır. Belə ki, Azərbaycanın kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunda kiçik aqrobiznes subyektlərinin xüsusi çəkisi 1995-ci ildəki 67,9 faizdən artaraq 2014-cü ildə 92,3 faizə çatmış, kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatların xüsusi çəkisi isə müvafiq olaraq 32,1 faizdən 7,7 faizə enmişdir (cədvəl 6).

Cədvəl 6.

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun təsərrüfat kateqoriyaları üzrə strukturu, faizlə

Təsərrüfat kateqoriyaları	İllər							
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatlar	32,1	2,1	3,7	5,0	5,2	6,6	6,9	7,7
Fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları	67,9	97,9	96,3	95,0	94,8	93,4	93,1	92,3
Yekun	100	100	100	100	100	100	100	100

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2015. Bakı, 2015, s.493

Təhlil göstərir ki, kiçik aqrobiznes subyektlərinin istehsal etdikləri məhsulun sahə strukturunda bitkiçilik məhsullarının xüsusi çəkisi 2000-ci ildəki 55,1 faizdən 2014-cü ildə 48,5 faizə enmiş, heyvandarlıq məhsullarının xüsusi çəkisi isə müvafiq olaraq 44,9 faizdən 51,5 faizə çatmışdır (cədvəl 7).

Cədvəl 7.

Azərbaycan Respublikasında fərdi sahibkarlar, ailə və ev təsərrüfatlarının istehsal etdikləri məhsulların sahə strukturu, faizlə

Təsərrüfat kateqoriyaları	İllər						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Bitkiçilik məhsulları	55,1	54,9	52,6	52,6	52,2	51,4	48,5
Heyvandarlıq məhsulları	44,9	45,1	47,4	47,4	47,8	48,6	51,5
Yekun	100	100	100	100	100	100	100

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2015. Bakı, 2015, s.493-ün məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Azərbaycanın Mərkəzi Bankı yanında Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrinin hesabatında qeyd edilir ki, ölkədə kredit götürən götürən fiziki şəxslərin sayı son illər kəskin şəkildə artmışdır. Götürülən kreditlər biznesin inşafına deyil, konkret olaraq hansısa problemin həllinə, yaxud istehlaka yönəldilir. Kreditlərin 35 faizini istehlak kreditləri təşkil edir, hansıki kommertiya banklarından 25-30 dərəcəsi ilə alınır. Halbuki çox Avropa ölkələrində istehlak kreditlərinin faiz dərəcəsi 2-3 faiz civarındadır. Qaytarılmayan kreditlərin həcmi bir milyard manata çatır. Əgər Azərbaycanın bank sferasının çox kiçik olmasını nəzərə alsaq, bu vəsaitin qaytarılmaması gələcəkdə bank sistemində ciddi problemlər yarada bilər.

Fiziki şəxslər götürdükləri kreditləri kiçik biznesin inkişafına yönəltmək üçün kredit sferasında inhisarçılığın aradan qaldırılması, böyük xarici bankların kredit bazarına daxil olmasına əlverişli şəraitin yaradılması və bazarda sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması yolu ilə istehlak kreditləri üzrə faiz dərəcəsini azaltmaq gərəkdir.

3.2. Sahibkarlığın maliyyə-kredit infrastrukturunun innovasiyalı formalarının inkişafı

Innovasiya – intellektual fəaliyyətin hər hansı yeni obyekt (sistem, texnoloji avadanlıq, mal, xidmət və s.) şəklində, yaxud əvvəlki analoqlarından tamamilə fərqli obyekt şəklində son məhsuldur (elmi-texniki tədqiqatlar, elmi-texniki kəşflər və ixtiralar, elmi ideyalar) [5, s.9].

ASK-nın dəqiq inkişaf siyasəti, möhkəm maddi-texniki bazanın, bazar və sosial infrastrukturun yaradılması üçün real dövlət dəstəyi, effektiv idarəetmə və tənzimlənmə mexanizmi olmadıqda aqrar sənaye istehsalının səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yalnız mövcud ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə əsasında reallığa çevrilə bilər. Onlardan yeniliklərin və innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqini, təşkilati layihələrin reallaşdırılmasını, yeni istehsal funksiyalarının yerinə yetirilməsini xüsusi vurğulamaq lazımdır.

Perspektiv bitki sortlarının və yüksək məhsuldarlıqlı cins heyvanların yetişdirilməsi texnologiyalarının yüksək dəyərliyi və unikalığı françayzinqi kiçik

aqrobiznesin təşkilinin aktual formasına çevirir. Françayzinqin mərhələlər üzrə müqaviləsində françayzer (satıcı) françayziyə (alıcılara) hüquq verir və bununla birlikdə öz konsepsiyasına uyğun olaraq biznes fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzrə öhdəliyi həvale edir. Bu isə məhsulun keyfiyyətinə nəzarətlə bağlı xərcləri minimuma endirir, aqrar sənaye məhsulunun satışında məşhur ticarət markasından, firma nişanından, yaxud stilindən istifadəyə imkan verir. Bundan əlavə françayzer aqrar formalaşmasına xammal, avadanlıq, malgöndərənlər, təchizat sistemi və işin aparılması texnologiyası üzrə dəqiq təlimat şəklində metodiki materiallar komplekti verir, tədris kursu təşkil edir və kreditləri, yaxud maliyyə lizinqini alarkən zəmin ola bilər. Eyni zamanda françayzer şirkətin özündən, yaxud müəyyən mal göndərənlərdən güzəştli qiymətlə spesifik dövriyyə aktivlərinin əldə edilməsi imkanı yaradır. Belə imkanlar təchizat sistemini etibarlı və faydalı edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, kiçik biznes müəssisələri innovasiya potensialına malikdir. Lakin bu potensial o halda reallaşa bilər ki, kiçik müəssisələrin vençur kapitalından istifadə imkanı olsun. Kiçik biznes üçün əlverişli biznes mühitinin formalaşması probleminin həlli üsullarından biri vençur fondu tərəfindən ilkin kapitalın təqdim edilməsidir, çünki kiçik müəssisələr yalnız yetkinlik mərhələsində müsbət kredit tarixinə malik olur və bank üçün etibarlı müştəriyə çevrilə bilər.

Sığorta kənd təsərrüfatı istehsalçılarının iqtisadi vəziyyətinin sabilliyini təmin edən maliyyə-kredit infrastrukturunun mühüm elementlərindən biridir. Sığorta şirkətləri təsərrüfatlardan sığorta ödənişi şəklində aldığı vəsait və onların investisiyalaşdırılmasından əldə edilən gəlir hesabına məhsuldarlığın olmaması, mal-qaranın və quşların ölməsi və digər əmlak itkiləri zamanı dəyən zərəri ödəmək üçün sığorta ödənişi həyata keçirirlər.

Kənd təsərrüfatı istehsalı həmişə risklərin geniş spektrinin təsirinə məruz qalır. İstehsal prosesində müəssisənin kapitalını təşkil edən əsas və dövriyyə vəsaitlərinin müəyyən məcmusu iştirak edir. Kənd təsərrüfatı üçün əsas kapitalın fəaliyyətinin uzunmüddətliliyi və yüksək dəyəri səciyyəvidir, ona görə də onun itkisi müəssisənin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərə və onun maliyyə vəziyyətini

pisləşdirə bilər. Kənd təsərrüfatı işlərinin aparılması spesifikasına uyğun olaraq texniki vasitələrə, aqreqatlara, mexanizmlərə istismar yükünün artırılması baş verir və nəticədə gözlənilmədən onların sıradan çıxması və məhv olması təhlükəsi yaranır. Belə şəraitdə maliyyə resurslarının səfərbərliyə alınmasında yaranan çətinliklər korlanmış avadanlıqların təzələnməsi prosesinə maneçilik törədir. Belə hallarda əmlak sığortası lazımı maliyyə dəstəyi göstərə bilər. Kənd təsərrüfatı sığortası aqrar sektorunu kreditör üçün daha cəlbedici edir, çünki müvafiq maliyyə risklərini azaldır. Bu baxımdan xüsusi sistem yaratmadan kənd təsərrüfatı sığortasının bütövlükdə sığorta sisteminə inteqrasiyasını təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Aqrar sənaye istehsalının inkişafında sığortanın rolunu fəallaşdırmaq üçün zəruridir: birincisi, istənilən sığorta sxemini öhdəliklə möhkəm əlaqələndirmək və təbii fəlakət zamanı sığortalanmış və sığortalanmamış şəxslərə kömək göstərməmək. Əgər potensial alıcı belə köməyə ümid edəcəksə, onda bu sığorta bazarının inkişafına maneçilik törədəcəkdir. İkincisi, yeni ixtisaslaşmış struktur yaratmaqdan qaçmaq, hansıki nəticədə kənd təsərrüfatı bitkilərinin yığılmasının sığortalanması üzrə şirkət sığorta sahəsinin qalan hissəsindən ayrılmış olardı. Bunun əvəzində subsidiyaların idarə olunması üzrə struktur yaratmaq lazımdır. Gələcəkdə qeyri kommersiya təşkilatı olacaq bu struktur kənd təsərrüfatı sığortasının ödənişləri hesabına maliyyələşdirmə aparmamalıdır. Üçüncüsü, “mənəvi təhlükəni” minimumlaşdırmaqdan ötrü sığorta subsidiyasını yalnız o, səmərəli prinsiplərə əsaslandığı vaxt təqdim etmək lazımdır. Dördüncüsü, kənd əmtəə istehsalçılarna xidmətdə özünü müsbət göstərən sığorta şirkətlərinin filial və nümayəndəliklərinin yaradılması üzrə işi dəstəkləmək vacibdir.

Autsorsinq mexanizminin tətbiqi yüksək keyfiyyətli, rəqabətə davamlı məhsul istehsal edən kiçik müəssisələrin yaradılmasında və davamlı inkişafında böyük rol oynayır. Autsorsinqin klassik tərifini – müəssisənin qeyri profil funksiyalarının və onunla əlaqədar aktivlərinin pəşəkar podratçının, yaxud outsorsinq şirkətinin idarə etməsinə verilməsidir [7].

Kiçik biznes müəssisələrinin outsorsinqə keçməsinin əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

1. Heyətin sayının azaldılmasına cəhd edilməsi. Müəssisə üçün qeyri-profil biznes-proseslərdə çalışanlar işçilərin ümumi sayının 30-40 faizini təşkil edə bilər. Outsorsinqə heyətin bu hissəsi podratçının ştatına köçürülür. Outsorsinq şirkəti müəssisənin işçilərini qəbul edərək yaxşı iş şəraiti yaratmalı, cəmiyyət və əməkdaşlar qarşısında aktiv mövqe tutmalıdır.

2. Qeyri-profil funksiyalarının outsorsinqə verilməsi. Bu hər şeydən əvvəl, keyfiyyətin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Şəxsi resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi əlavə xərc və idarəetmə resursu tələb edir.

Qeyri-əsas fəaliyyət sferasını idarəetməyə qəbul edərək outsorsinq şirkəti müəssisəyə yeniliklər və qabaqcıl texnologiyalar gətirir ki, bu da xidmətin qiymətini artırır. Outsorsinq avadanlığa kifayət qədər investisiya qoymağa hazırdır, miqyasın səmərəsi sayəsində isə o, əmtəə krediti almaq imkanı qazanır ki, bu da birdəfəlik xərclərin miqdarını minimuma endirir. Outsorsinq şirkəti idarəetmə xərclərinin azaldılmasına səbəb olur.

Aydındır ki, kənd təsərrüfatı öz xüsusi resursları hesabına genişləndirərək istehsal prosesini həyata keçirmək imkanına malik deyil. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bunun üçün bütün cəmiyyətin köməyi və dəstəyi tələb olunur. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları çərçivəsində kənd təsərrüfatının, kənd infrastrukturunun və kiçik aqrobiznesin inkişaf etdirilməsi üzrə müəyyən tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu sahədə kənd əhalisinin özünü-təşkil tədbirləri aktiv rol oynaya bilər, hansıki elementlərindən biri kooperasiya hesab edilir. Kooperativ hərəkətini və onun bütün formalarını kompleks inkişaf etdirmək lazımdır, çünki bu iqtisadi təzahür üçün səciyyəvidir. Buna əsasən aid edilir: tələbetmə; adamların psixoloji hazırlığı; təşəbbüskar və peşəkar hazırlıqlı mütəxəssislərin, həmçinin maddi və maliyyə resurslarının mövcudluğu; komplekslik və əsaslandırılmış mərhələlilik; ilk dövrdə dövlətin hərtərəfli siyasi, maddi və maliyyə dəstəyi.

Kooperasiya iqtisadi proses kimi və kooperativ onun təşkilati-hüquqi forması kimi kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin digər istiqamətlərindən və formalarından müsbət keyfiyyətlərinə görə fərqlənən çoxlu üstünlüklərə malikdir. Kooperasiya - özünütəşkil, özünüidarə, öz fəaliyyətinə görə tam məsuliyyət daşıma prosesidir. Özünütəşkil üçün kifayət qədər yüksək bilik səviyyəsinə, təcrübəyə və motivasiyaya malik, dövlət sistemi tərəfindən dəstəyə arxayın olan qabiliyyətli kollektiv lazımdır. Müasir mərhələdə kənd əhalisi belə fəaliyyətə psixoloji cəhətdən hazır deyil və göstəriləcək köməyə inanmırlar. Kənd əhalisinin psixoloji hazırlığının formalaşması prosesinin sürətlənməsi və kooperasiyanın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması dövlət dəstəyindən daha çox asılıdır.

Kooperasiyanın inkişafına dövlət dəstəyi tədbirlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- dövlət siyasətinin istiqaməti kimi kooperativ inkişafın rolunun artırılması;
- kooperativləri daxil etməklə aqrobiznes üçün ümumiqtisadi situasiyanın yaxşılaşdırılması;
- kənd əhalisinin kooperasiyaya psixoloji hazırlığına kömək göstərilməsi;
- kiçik kənd təsərrüfatı istehsalçıları, o cümlədən kooperativlər üçün bazar infrastrukturunun aktiv inkişaf etdirilməsi;
- kooperativlər üçün kadrların hazırlıq sisteminin yaradılması;
- təşkilatların kooperativ şəbəkəsinin kompleks formalaşmasına cəhd edilməsi;
- kooperativ prosesinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi;
- yaradılan kooperativlərə və onların iştirakçılarına maliyyə yardımının göstərilməsi.

Kooperativ hərəkatının bütün formalarının inkişafına stimullaşdırıcı təsir göstərən mühüm həlqə kənd təsərrüfatı kooperativ bazarların yaradılması ola bilər. Birincisi, kiçik aqrobiznes üçün təchizata birbaşa yol açılır ki, bu da ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasına səbəb olacaqdır. İkincisi, kənd təsərrüfatı xammalının emalı ilə məşğul olan kooperativlərin formalaşmasına gətirib çıxaracaqdır. Üçüncüsü, kooperativ üzvlərinin ərazi əlaqələri xeyli möhkəmlənəcəkdir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası çərçivəsində ASK-nın inkişafına dair hazırlanacaq Dövlət Proqramında aqrar sektorda kiçik təsərrüfatçılıq formalarının, o cümlədən kənd təsərrüfatı istehlak kooperativlərinin yaradılması və dayanaqlı inkişafına dair tədbirlər nəzərdə tutulur. Kənd təsərrüfatı kooperativlərinin istehsal, təchizat, təminat, emal, xidmət, o cümlədən kredit kooperasiyası formalarından istifadə olunması kooperativ hərəkətini möhkəmləndirəcək, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının kooperativ seqmentinə dövlətin real dəstəyini təmin edəcəkdir.

Maliyyə resursları kiçik biznesin inkişafına həlledici təsir göstərən amildir. Yeni yaradılan kiçik müəssisə üçün ilkin kapitalın yaranması, mövcud kiçik müəssisə üçün isə dövriyyə vəsaitlərini artırmağa investisiya və kredit resurslarının cəlb edilməsi mexanizmi daha vacibdir. Deməli, kiçik biznesin inkişafını ləngidən əsas səbəb maliyyə resurslarının çatışmaması ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı rayonlarında bank və kredit təşkilatlarının kifayət qədər olmaması kiçik aqrobiznesin maliyyə probleminin həllini çətinləşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra rayonların ərazisində hətta mikromaliyyələşmə proqramları mövcuddur, hansiki kiçik biznesin maliyyə problemini potensial həll edə bilər. Lakin onlar əsasən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin kreditləşdirilməsini nəzərdə tutur, kiçik biznes subyektləri isə vəsait almaq imkanından məhrum olurlar, həm də onların kreditin qaytarılmasına təminat kimi likvid girovu yoxdur.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı rayonlarında sahibkarların özləri vəsait axtarmaqda təşəbbüskarlıq göstərmirlər, onlar avadanlıqların lizinqi, kommersiya kreditləri üzrə faiz dərəcəsinin subsidiyalaşdırılması kimi mütərəqqi maliyyələşdirmə üsulları haqqında bilgilərə malik deyil. Belə bir şəraitdə ucuz kredit təqdim edən institut kimi kənd təsərrüfatı kredit kooperasiyasının yaradılması və inkişafı olduqca zəruridir. Kredit kooperativləri fəaliyyəti qeyri-kommersiya xarakteri daşıyır, onlar borcların qaytarılmaması riskini azaldırlar, rayon və dövlət büdcələri ilə əlaqədar maliyyə əməliyyatlarının aparılmasında vasitəçi kimi çıxış etmək imkanı əldə edirlər.

Rusiyada bazar münasibətlərinə keçid zamanı kredit institutları sistemi dövlət dəstəyi üsullarından biri kimi yaradılmış və dünya təcrübəsindən fərqli olaraq yuxarıdan aşağıya doğru həyata keçirilmişdir. Əksər hallarda kredit kooperativləri öz üzvlərinin təşəbbüsünə görə və vəsaitlərinin toplanması yolu ilə formalaşmışdır. Yaradılmasının təşəbbüskarı dövlət olan ölkələrdə kredit kooperativləri sonradan dövlətin strukturundan tamamilə ayrılmışlar və dövlətin maliyyə dəstəyindən məhrum edilmişlər.

Ölkənin aqrar sektorunun maliyyə resurslarına obyektiv tələbatının olduğu və bank strukturlarının kiçik aqrobiznesi kreditləşdirmək istəmədikləri müasir dövrdə kiçik və orta kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının kreditləşdirilməsinin effektiv institutu qismində kənd təsərrüfatı istehlak kredit kooperativləri çıxış edə bilirlər.

Kiçik aqrobiznesin maliyyə-kredit infrastrukturunun inkişaf prioritetlərindən biri aqrar sənaye istehsalının diversifikasiyasıdır. ASK-da təşkilati-iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsi proseslərinin təhlili əsasında aqrar sənaye istehsalının diversifikasiyasının xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. Belə ki, ASK müəssisələrində əhalinin tələbatına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının çeşidi genişləndirilir, kənd təsərrüfatı xammalının emalı, saxlanması, nəqli və satışı təşkil edilir, yeni istehsal və xidmət sexləri yaradılır, həmçinin ticarət firmaları və sosial-mədəni xarakterli obyektlər tikilib istifadəyə verilir.

İnvestisiya, bazar, məhsulun satış kanalları, mütəxəssislərin hazırlanması və torpaqdan istifadə diversifikasiyaya məruz qalır. Emal müəssisələri özünü kənd təsərrüfatı xammalı ilə yaxşı təmin etmək məqsədilə torpağı icarəyə götürməyə və əldə etməyə maraqlı olurlar, ətraf təsərrüfatlara və əhaliyə istehsal və vasitəçilik xidməti göstərirlər, həmçinin maliyyə vəziyyətini stabilləşdirmək üçün xalq istehlakı mallarının istehsalı üzrə sex və xüsusi ticarət şəbəkəsi təşkil edirlər.

Diversifikasiyalı istehsal maliyyə münasibətlərində dayanıqlığı təmin edir, özünün əmtəə və xidmətləri, yeni məhsulların istehsalı hesabına daxili bazarı doldurmağa, vasitəçilərin inhisarını və neqativ təsirini, disparitet qiyməti aradan qaldırmağa imkan verir, istehsalın kooperasiyası və inteqrasiyasının inkişafına,

bazar subyektlərinin münasibətlərində kəskin ziddiyyətləri ləğv etməyə gətirib çıxarır, onların iqtisadi maraqlarını balanslaşdırmağa kömək edir. Diversifikasiya istehlak bazarlarını geniş çeşidli mallarla doldurmağa, idxal məhsulları sıxışdırmağa, il boyu gəlirin müntəzəm daxil olmasına, mənfəətin artırılmasına səbəb olur. Bu proseslə etibarlı və fərdi tələbatın ödənilməsini, tullantıların utilizasiyasını əlaqələndirmək olar. İstehsalın diversifikasiyası vergi daxilolmalarının artırılması, avadanlığa, xammala və iş qüvvəsinə tələbatın genişləndirilməsi, müxtəlif növ vasitəçilərin sıxışdırılması, inhisarçı bazarların mövqelərinin zəifləndirilməsi hesabına əhəmiyyətli makroiqtisadi səmərəliliyi təmin edir, üfiqi və şaquli inteqrasiyanın güclənməsinə gətirib çıxarır.

İstehsalın diversifikasiyasının müsbət sosial-iqtisadi nəticələrinə onun dayanaqlığını, kreditqabiliyyətliyini, stabilliyini, rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsini, kapitalın sürətlə dövretməsini, risklərin azaldılmasını aid etmək lazımdır. Diversifikasiyalı istehsallarda daha ucuz xammaldan istifadə etmək, məhsulun daşınması zamanı itkiləri və məsrəfləri azaltmaq, yeni növ məhsulları tez mənimsəmək, məhsul çeşidini genişləndirmək imkanları vardır. İstehsalın diversifikasiyası prosesləri onun ixtisaslaşmasının dərinləşməsi obyektiv proseslərinə ziddiyyət təşkil etmir, hansıki istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə səbəb olur.

Diversifikasiyalı müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, bazar konyukturundan, tələbdən və qiymətin əmələ gəlməsindən daha çox asılıdır. Bu asılılıq məhsulun satış kanallarının, alıcıların, xammal, material və avadanlığın göndərilməsi üzrə tərəfdaşların müxtəlifliyi, innovasiya yönümlü texnologiyalardan istifadə ilə əlaqədardır. İqtisadi böhran və idxalın böyük həcmdə olması şəraitində kiçik müəssisələr təchizat sferasında intensiv işləməlidirlər. Ona görə də diversifikasiyalı istehsalın xüsusi marketinq xidməti olmalı, istehlak bazarı və məhsulun rəqabətə davamlılığını tədqiq edilməli, istehsalın strukturunun, məhsulun çeşidi, qiyməti, satış formaları və metodlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər işlənilib hazırlanmalıdır. Müəssisənin

bazarda uğurlu fəaliyyət göstərməsi onun çeşid siyasətindən, yeni növ məhsul istehsalının təşkilindən bilavasitə asılıdır.

Məhsul satışının səmərəli təşkili üçün xüsusi ticarət infrastrukturunun yaradılması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da əlavə mənfəətin alınmasına, bazarın dəyişilməsini nəzərə almağa, nağd pul vəsaitinin olmasına imkan verir. Xüsusi pərakəndə ticarət şəbəkəsi alıcıya gedən yolu qısaldır, çoxsaylı vasitəçilik strukturlarını ləğv edir, işçilərin məşğulluq səviyyəsini yüksəldir.

3.3. İnnovasiya sahibkarlığının vençur maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi

Müxtəlif ölkələrdə vençur maliyyələşdirməsinin mənbələri hər bir dövlətin maliyyə sənayesinin spesifikasiyasından asılı olaraq fərqlidir. Məsələn, Avropa İttifaqı ölkələrində vençur fonduna investisiyanın 50 faizi banklardan, pensiya fondlarından, sığorta şirkətlərindən, sənaye və maliyyə korporasiyalarından daxil olur. Rusiya qanunvericiliyinə uyğun olaraq pensiya fondları vəsaitini yalnız daşınmaz əmlaka, bank depozitinə, müəssisənin katirovka olunan səhmlərinə, dövlət qiymətli kağızlarına qoya bilərlər, lakin onlar vençur fonduna vəsait qoya bilməzlər.

Hazırda birbaşa və vençur investisiya sənayesi ABŞ-da, Avropa İttifaqı ölkələrində, Çində, İsraildə, Tayvanda daha çox inkişaf etmişdir. Qərbi Avropada illik investisiyanın həcmi 14,5 milyard evro olan birbaşa və vençur investisiya fondlarının sayı 500-dən çoxdur.

Vençur maliyyələşdirməsi kiçik biznesin maliyyə təminatı ilə əlaqədar olduğuna görə də investisiya layihəsinin vençur maliyyələşdirməsinin həcmi onun ənənəvi maliyyələşdirməsinin həcmindən xeyli az olur.

Vençur maliyyələşdirməsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri iki prinsipdə təzahür edir:

- birinci prinsip – vençur prosesinin iştirakçıları arasında riskin bölünməsi və paylanması – investorların kooperasiyası, maliyyə vasitəçilərinin ixtisaslaşması və

kooperasiyası vençur kapitalının idarə olunmasının xüsusi metodları vasitəsilə reallaşdırılır;

- ikinci prinsip – vençur maliyyələşdirməsinin mərhələliyi – layihənin inkişafının hər bir mərhələsində maliyyələşmənin müxtəlif həcmi və istiqaməti, maliyyələşmənin müxtəlif subyektləri və obyektləri vardır.

Vençur maliyyələşdirməsi ilə fiziki və hüquqi şəxslərin vəsaiti hesabına yaradılan və maddəli menecerlər tərəfindən idarə edilən “vençur fondları” məşğul olurlar. Menecerlər konkret formada investorların toplanan pul vəsaitlərini yüksək mənfəətin alınmasını təmin etmək imkanına malik olan kiçik və orta şirkətlərin inkişafına yönəldirlər. Bəzən vençur maliyyələşdirməsi yeni elmi ideyanın reallaşdırılması və bazara çıxarılması üçün yeganə vasitə olur. Adətən vençur investisiyasına o sahibkarlar müraciət edirlər ki, yüksək risklilik səviyyəsinə görə investisiya şirkətləri onlara vəsait ayırmaq istəmirlər, həm də bank kreditləri götürə bilmirlər. Belə olan halda konkret biznes layihəsini reallaşdırmaq üçün vençur maliyyələşdirməsindən istifadə edilir, hansıki girov qoymaq və zəmanət vermək tələb etmir, yalnız investoru müəssisənin şərikinə çevirmək və biznesin idarə olunmasında iştirakını təmin etmək gərəkdir.

Vençur maliyyələşdirməsinin idarə edilməsi sahəsində ilk addım 1958-ci ildə ABŞ-da “kiçik biznesə investisiya barədə” Qanunun qəbulu olmuşdur. Bu qanun ABŞ kiçik biznes işi üzrə Agentliyə imkan verdi ki, kiçik sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi və idarə edilməsi prosesini xeyli sadələşdirsin. ABŞ Federal Ehtiyat sistemi Şurasının məruzəsində kiçik biznesin uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi üçün kapital bazarında böyük boşluğun olması xüsusi qeyd edilmişdir ki, bu məsələ adı çəkilən qanunda öz əksini tapmışdır. ABŞ kiçik biznes işi üzrə Agentliyin Proqramında iqtisadi sistem vasitəsilə kiçik sahibkarlığa vençur kapitalının cəlb edilməsi prosesinin sadələşdirilməsi önəmli məsələ kimi nəzərdə tutulmuşdur.

XX əsrin ikinci yarısında elmi-texniki tərəqqinin və innovasiya texnologiyalarının tətbiqinə yönəldilən riskli və gəlirli biznes növündən istifadəyə başlanılmışdır ki, buna vençur biznesi deyilir. Vençur biznesi yüksək məhsuldarlıqlı texno-

logiyalara əsaslanan elmtutumlu məhsul və xidmətlər istehsal edən kiçik və orta şirkətlərə birbaşa investisiya yatırır. Vençur biznesinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, heç kimə bəlli olmayan və fəaliyyət göstərməyən yeni şirkətə müəyyən həcmdə vəsait yönəldilir. Daha doğrusu, yeni şirkətin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən deyil, xüsusi mənbədən kapital cəlb edilir və biznes fəaliyyəti həyata keçirilir.

Vençur biznesinin əsas subyektlərinə vençur firmaları, fərdi investorlar, maliyyə vasitəçiləri aiddir.

Vençur firması – riskli firmadır, hansıki elmi-texniki sferada innovasiya riski ilə əlaqədar fəaliyyət məhsulları elmtutumlu yüksək texnoloji məhsulların, yaxud xidmətlərin yeni növləridir; adətən vençur elmi, yaxud texnoloji ideyaların seçilməsi və işlənməsi, onun aprobasiyası, nümunələrin və modellərin yaradılması, sonradan onların sənaye istehsalı mərhələsinə ötürülməsi ilə məşğul olaraq məhsulun inkişafının başlanğıc mərhələsinə xidmət edir.

Fərdi investorlar – vençur layihəsinə maliyyə vəsaiti yatıran hüquqi, yaxud fiziki şəxsdir. Onlar investor qismində çıxış edə bilirlər.

Vençur investisiyalaşdırmasında investisiya bankı və kommersiya bankı iştirak edirlər. Bu zaman əsas rol investisiya banklarına məxsusdur. İntestisiya bankları ilə müqayisədə kommersiya banklarının fəaliyyəti dövlət tərəfindən daha möhkəm reqlamentləşdirməyə məruz qalır. Kommersiya bankları maliyyə-kredit sisteminin digər təşkilatları ilə birlikdə müstəqil vençur fondlarının filiallarını yaradırlar.

Banklar vençur maliyyələşdirilməsində iştirak edərək aşağıdakı əməliyyatları həyata keçirirlər:

- vençur fondlarının formalaşdırılması üçün maliyyə vasitəçilərinə hesab açırlar;
- vençur fondlarının formalaşmasına xidmət göstərirlər;
- vençurlarla əməliyyatlar aparmaq üçün maliyyə vasitələrinə kömək edirlər;
- öz şəbəkəsi vasitəsilə şirkətin səhmlərinin satışını təşkil edirlər.

Pensiya fondları lazımı heyət ştatının saxlanılması, fondun fəaliyyəti ilə bağlı digər məsrəflərin ödənilməsi və mənfəət götürmək məqsədilə vençur maliyyələşdirməsində iştirak etməyə maraqlıdırlar. Fondun vəsaitlərinin qiymətdən düşməsinin qarşısını almaq, müştərilərinin qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirmək və fondun fəaliyyətini genişləndirilmək üçün fondun vəsaitlərinin kapitalizasiyası vacibdir. Təcrübə göstərir ki, xüsusi şirkətlərə və dövlət qiymətli kağızlara fondun vəsaitlərinin qoyulması çox az gəlir verir, bəzən isə fondun zərərinə gətirib çıxarır. Pensiya fondları tərəfdaş fonda öz vəsaitini qoyaraq məhdud məsuliyyətli tərəfdaşlar qismində iştirak edirlər.

Sığorta şirkətləri vençur maliyyələşdirməsində banklar və pensiya fondları ilə analogi olaraq iştirak edirlər.

Maliyyə vasitəçisi olan investisiya təşkilatları fərdi investorların maliyyə vəsaitlərini toplayır və vençur maliyyələşdirməsi üçün istifadə edirlər. Maliyyə vasitəçisinin əsas təşkilati formalarına vençur kapitalı firması və vençur kapitalı fondu (vençur fondu) aiddir.

Vençur kapitalı firması peşəkar menecerlər, yaxud fərdi investorlar tərəfindən təsis edilə bilər. İri investitorlar vençur kapitalı firmasının təsisçilərinin tərkibinə daxil ola və baş tərəfdaş qismində çıxış edə bilər. Bu halda vençur kapitalı bilavasitə vençur kapitalı firması çərçivəsində toplanılır. Əgər iri investorlar vençur kapitalı firmasının təsisçisi deyilsə, onda vençur kapitalı vençur fondunda toplanıla bilər.

Vençur fondu vençur kapitalı firması kimi məhdud məsuliyyətli tərəfdaş statusuna malikdir. Vençur kapitalı firması baş tərəfdaş kimi çıxış edir, firmanın idarə olunmasına görə tam məsuliyyət daşıyır, yəni şirkətin meneceri rolunu oynayır və fonda 1 faizindən az vəsait qoyur. Bu zaman investorlar məhdud məsuliyyətli tərəfdaşa çevrilir və fonda 99 faiz vəsait köçürürlər, hərçənd onların fonda sərəncam vermək hüququ yoxdur. Baş tərəfdaşın şəxsində peşəkarlar komandası maliyyə fəaliyyətini və layihələrin cari idarə olunması prosesini həyata keçirir, investorlar isə mənfəətin 80 faizinə sahib çıxırlar.

İnvestisiya fəaliyyətinin və vençur biznesinin inkişaf prosesləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə vardır: bir tərəfdən innovasiya fəaliyyəti nəticəsində vençur biznesinin inkişafı üçün şərait yaranır, digər tərəfdən isə vençur biznesinin inkişafı innovasiya fəaliyyətinə stimullaşdırıcı təsir edir. Bu qarşılıqlı əlaqə innovasiya fəaliyyəti və vençur biznesinin elmi-texniki inkişafa münasibəti vasitəsilə təzahür edir, hansıki iqtisadi potensialın artımının həlledici amili kimi elmi biliklərdən istifadə əsasında yeni texnologiyanın yaranmasının mürəkkəb prosesi başa düşülür.

Vençur biznesinin təşəkkülü və inkişafında innovasiya infrastrukturu, xüsusilə onun biznes-inkubatoru və texniki park kimi komponentləri müstəsna rol oynayır, həm də vençur kapitalının reallaşdırılmasının effektiv formasına çevrilir.

Vençur kapitalının əsas xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi onun innovasiya fəaliyyətində əsas funksiyalarını dəqiqləşdirməyə imkan verir. Vençur kapitalının əsas funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Elmi-istehsal funksiyası - vençur kapitalının təməl funksiyasıdır, hansıki innovasiya və işgüzar aktivliyin təmin edilməsinə yönəldilir və nəticədə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafına təsir göstərir. Bu funksiya innovasiyalı istehsalın intellektual və kadr hazırlığını aktivləşdirir. Vençur kapitalının innovasiya sferasına, elmtutumlu yüksəktexnoloji istehsal sahələrinə cəlb edilməsi innovasiya layihələrinə vəsait qoyan yeni investorlar təbəqəsinin yaranması ilə əlaqədardır. Eyni zamanda investorlar innovasiya layihələrinin işlənilməsi və idarə olunması proseslərində bilavasitə iştirak edirlər.

2. İnnovasiya fəaliyyətinin kommersiyalaşdırılması funksiyası, yəni innovasiya sahibkarlığının inkubasiya funksiyası – vençur kapitalının əsas funksiyalarından biridir.

3. İnnovasiya fəaliyyətinin investisiya təminatı funksiyası – vençur kapitalının birinci funksiyadan irəli gəlir və müəyyən dərəcədə konkretləşdirilir. O, vençur kapitalının inkişafı tsiklidir və innovasiya sferasının investisiyalaşdırılmasının bütün məsələlərini həll etmir, lakin istehsalın müasir texnoloji təzələnməsinin resurs təminatında bu funksiyanın rolunu qətiyən azaltmaq olmaz.

4. Yeni kiçik innovasiya şirkətinin müvəqqəti iqtisadi dayanaqlığına zəmanət funksiyası - vençur kapitalı cəlb edilən şirkətin bəzi risklərdən azad olması barədə zəmanət verir.

5. İqtisadiyyatın struktur təzələnməsi funksiyası – prinsipcə yeni texnoloji baza və innovasiya infrastrukturunun formalaşmasında aktiv iştirak edən yüksək rəqabət qabiliyyətli şirkətin artım prosesini aktivləşdirir, kiçik innovasiyalı müəssisənin inkişafına vençur kapitalının yönəldilməsini təmin edir.

Vençur kapitalı iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının və struktur təzələnməsinin başlıca amili qismində çıxış edir, innovasiya fəaliyyətinin investisiya mexanizminin yeni tipini yaradır və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini yüksəldir.

Innovasiya fəaliyyətinin vençur investisiyalaşdırmasının təşəkkülü və inkişafı ilə bağlı aşağıdakı problemlər mövcuddur:

- elmi – texniki sferada yeniliklərin yaranması və mövcud texnoloji innovasiyalı müəssisələrin vençur investisiyalaşdırması üçün cəlbedici obyekt olan kiçik və orta müəssisələrin inkişafını təmin edən infrastrukturun inkişaf etdirilməsi;

- fond bazarının kifayət qədər inkişaf etməməsilə şərtlənən vençur investisiyasının likvidliyinin aşağı olması;

- vençur investorları üçün məqbul riski təmin edən yüksəktexnoloji şirkətə birbaşa investisiyanın cəlb edilməsi üçün iqtisadi stimulların olmaması;

- vençur biznesinin inkişafına informasiya dəstəyinin kifayət qədər olmaması;

- vençur fondlarında yüksək ixtisaslı menecerlərin sayının və sahibkarların investisiya mədəniyyətinin aşağı səviyyədə olması.

Yüksəktexnoloji innovasiyalı müəssisələrin ilkin mərhələsində - “əkin kapital” mərhələsində investisiyalaşdırma yüksək riskli olduğuna görə investorlar ona kapital qoymaq istəmirlər, halbuki bəzi hallarda belə investisiya qoyuluşu kommersiya baxımından gəlirlidir. Bununla əlaqədar olaraq vençur investisiyalaşdırmasının dövlət tənzimlənməsi iki əsas formada həyata keçirilməlidir: birbaşa və dolayısı.

İnnovasiya biznesinin inkişafı sahəsində dövlət siyasəti innovasiya fəaliyyətinə münasibətdə əlverişli iqtisadi və hüquqi mühitin yaradılması; innovasiya sisteminin infrastrukturunun formalaşması; intellektual fəaliyyətin nəticələrinin kommersiyalaşmasına dövlətin dəstək sisteminin yaradılması istiqamətində reallaşdırılmalıdır.

Vençur investisiyalaşdırmasının likvidliyinin təmin edilməsinin mühüm aləti kimi inkişaf etmiş fond bazarı çıxış edir. Vençur investisiyalaşdırmasının infrastrukturunu inkişaf etdirmək məqsədilə fond bazarının inkişafına və uzunmüddətli investorların stimullaşdırılmasına dair dövlət strategiyasının hazırlanması vacibdir.

İnnovasiya infrastrukturunu inkişafın qeyri-maliyyə institutlarının: texnoparkın, texnoparkın, innovasiya-texnoloji mərkəzin, biznes-inkubatorun, innovasiya biznesi üçün xüsusi iqtisadi zonanın yaradılmasına əsaslanmalıdır. Bu isə ASK-da innovasiyanın yaranması və yayılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına səbəb ola bilər. ASK-da innovasiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərinin reallaşmasına aqrotexnoparkda bitmiş iqtisadi zəncirin (kənd təsərrüfatı müəssisəsi – kənd təsərrüfatı məhsulunun emalı müəssisəsi – məhsulun saxlanması – nəqli – realizasiyası) formalaşması yolu ilə nail olunmalıdır.

NƏTİCƏ

1. Vençur biznesinin inkişafını ləngidən aşağıdakı təşkilati-iqtisadi və hüquqi problemlər vardır:

- innovasiya şirkətləri üçün kadrların miqdarı və hazırlanması problemi;
- innovasiya işləmələri ilə məşğul olan müəssisələrin faizinin aşağı olması;
- elm və təhsil sisteminin innovasiya potensialından praktiki istifadə edilməməsi;
- vençur maliyyələşdirməsinin spesifik fəaliyyətini stimullaşdıran normativ-hüquqi bazanın olmaması;
- intellektual mülkiyyətin müdafiəsi institutunun zəif inkişaf etməsi;
- vençur investisiyalaşdırmasının xüsusiyyətləri haqqında bilgilərin kifayət qədər olmaması və ona investorlar və sahibkarlar tərəfindən inamsızlığın olması.

2. İnnovasiya layihələrinin vençur maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir:

- vençur investisiyalaşdırmasının normativ-hüquqi bazasının innovasiya klasterlərinin formalaşmasını nəzərə almaqla təkmilləşdirilməsi;
- iqtisadiyyatın real sektorunda innovasiya layihələrinin reallaşdırılmasına vençur investorların səyinin artırılması;
- innovasiya sahibkarlığının inkişafının bütün mərhələlərində vençur investorları üçün vergitutmanın səmərəli mexanizm sisteminin təkmilləşdirilməsi və vençur investorlarını cəlb etməklə öz layihələrinin reallaşdırılması üçün innovatorların hazırlanması.

3. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- elmtutumlu yüksək texnologiyaya əsaslanan istehsal sahələrinə investisiya qoyan investorlara güzəştli kredit və vergi sisteminin tətbiq edilməsi;
- sifariş əsasında elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərini yerinə yetirən elmi təşkilatlara əlavə dəyər vergisi üzrə güzəştlərin verilməsi;

- yeni yaradılan məhsul və mövcud məhsulun təkmilləşdirilməsi üzrə ETTKİ-yə çəkilən xərclərin mənfəət vergisindən azad edilməsi.

4. Avropa İttifaqı ölkələrinin innovasiya iqtisadiyyatının inkişafına klaster yanaşması sahəsində mütərəqqi təcrübəsinə əsaslanaraq Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətini yüksəltmək məqsədilə sənaye-innovasiya klasterlərini yaratmaq və onların çərçivəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərini sürətlə inkişaf etdirmək gərəkdir.

5. Vençur kapitalı innovasiyalı və yüksəktexnoloji biznesin yaradılması alətlərindən biridir, hansıki ənənəvi investisiyalaşdırma alətləri ilə qarşılıqlı əlaqədə sahibkarlığın inkişafı üçün imkan yaradır, istehsal xərclərini azaldır, məhsulun keyfiyyətini və rəqabətqabiliyyətini artırır.

6. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafına dövlətin maliyyə-kredit dəstək sistemində yeni normativ-hüquqi bazanın yaradılması, girov mexanizminin təkmilləşdirilməsi, kreditorların və borcalanların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı məsələlərin həlli vacib vəzifə kimi nəzərdə tutulmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Новрузов Б.Т. Социально-бытовая инфраструктура Азербайджана (Проблемы, перспективы). – Б., Азернешр, 1990. – 120 с.
2. Сəbiyev R.M. Azərbaycanca bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı, AzTU-nun nəşriyyatı, 2000. – 234 səh.
3. Vəliyev T.S. İnfrastruktur: mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti. Bakı: «Elm», 2000. – 169 s.
4. Biznesin əsasları. Dərslik. Bakı, «Nurlan», 2009. – 656 s.
5. Qasimov F.H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı: «Elm», 2009. – 416 səh.
6. Анискин Ю.П. Организация и управление малым бизнесом. Москва: Финансы и статистика, 2003. – 160 с.
7. Воронин А.М., Воронина Н.Б. Аутсорсинг: оффшорная разработка программного обеспечения // Эко. 2006, №6, с.106.
8. Инновационная деятельность и венчурный бизнес: научно-методическое пособие. Минск: ГУ «БелисА», 2011. – 188 с.
9. Иванов В.В. Территории высокой концентрации научно-технического потенциала в странах ЕС – М.: Сканрус, 2001. – 179 с.
10. Шелюбская Н.В. Новые направления инновационной политики ЕС. / Управление инвестиционной и инновационной деятельностью. – 2003, №4 – с.23-31.
11. Шелюбская Н.В. Косвенные методы государственного стимулирования инноваций: опыт Западной Европы / Проблемы теории и практики управления. – 2001, №3. – с. 15-22.
12. Портер М. Конкуренция / пер. с англ. – М: ИД «Вильямс», 2005. – 682 с.
13. Мочерний С.В. Экономика энциклопедия: у.з.т. / с.в. мочерний – к: Академия. – 2008 – Т.2. – 541 с.

14. Болгов В.Е. Концептуальные основы инновационной модели развития национальной экономики / экономика и управление. – 2013, № 2. – с.14-19.
15. Трифилова А.А. Оценка эффективности инновационного развития предприятия. Москва. Финансы и статистика, 2005. – 304с.
16. Аммосов Ю.П. Венчурный капитализм: от истоков до современности. СПб.: Феникс, 2005. – 372с.
17. Бекетов Н.В. Мировой опыт использования механизма венчурного финансирования инновационных процессов. Финансы и кредит, 2008, №11, с.52-54.
18. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2015, Bakı, “Səda”, 2015. – 814 səh.

НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ВЕНЧУРНОГО БИЗНЕСА

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и список использованной литературы.

В введении обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи, показывается научная новизна и практикическая значимость работы.

В первой главе диссертационной работы раскрывается сущность и значения венчурного бизнеса, определяются особенности венчурного финансирования и роль венчурного капитала в развитии инновационной деятельности.

Во второй главе диссертационной работы анализируются влияния венчурного бизнеса на инновационной деятельности, механизмы инновационного развития предпринимательства, а также формирования и развития промышленно-инновационной кластеров в различных странах мира.

В третьей главе диссертационной работы рассматриваются вопросы финансово-кредитного поддержка государства на малому и среднему предпринимательству, развития инновационного инфраструктуры венчурного бизнеса, а также совершенствования механизма венчурного инвестирования инновационного деятельности и предпринимательства.

В конце диссертационной работы сформированы основные выводы и даны научно-обоснованные предложения.

The direction of development of venture business

SUMMARY

The thesis consists of an introduction, two chapters, conclusions and list of references.

In the introduction the actuality of the theme is determined by the goals and objectives is shown praktikicheskaya scientific novelty and significance of the work.

In the first chapter of dissertation work reveals the essence and significance of the venture business is determined by the features of venture capital financing and the role of venture capital in the development of innovative activities.

In the second chapter of dissertation work examines the impact of business venture on innovation, developing innovative mechanisms predprinimatelstva and help form and develop industrial and innovation clusters in different countries.

In the third chapter of the dissertation work deals with the financial and credit support of the state to small and medium businesses, the development of innovation infrastructure business venture as well as venture investment mechanism sovershennostvovaniya innovation and entrepreneurship.

At the end of the thesis with Rabo form the main findings and are evidence-based proposals.